

KOOPERATİFÇİLİK

Sayı - Number : 60
NİSAN - MAYIS - HAZİRAN
1983
April - May - June

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

THE TURKISH CO-OPERATIVE ASSOCIATION was founded at İstanbul University in the year 1931, under the name of the Turkish Co-operative Society (Türk Kooperatifçilik Cemiyeti).

Its headquarters was moved to Ankara in late 1933, and at the beginning of 1934 amended its Statutes in conformance with the conditions prevailing at that date.

The Society changed its name into the «Turkish Co-operative Association» in 1948, and modified its Statutes in conformance with the Law No. 3512. or Associations.

The General Assembly of the Association convened on 30 th May, 1964 and resolved that in the light of its 33 years of experience and in accordance with the requirements of the planned economy era, the Statutes of the Association should be re-written. The new Statutes drawn up accordingly were reviewed and adopted by the General Assembly at its meeting on 27th June, 1965.

The Government declared it as an association serving public interest in 1946. The subject with which the Association is concerned, is theoretical and practical co-operative work. Its object is to propagate co-operative ideas in theoretical and practical fields, to promote the co-operative spirit and ideas, and to support activities in this direction.

In order to achieve the objectives outlined in its Statutes, the Association engages in the following activities :

a. Conduct or cause to be conducted research on the subject of co-operative movement, commission its members or other scholars, experts and authors to write articles and books and prepare summaries of articles and books on subjects pertaining to co-operative movement and publish them.

b. Prepare or cause to be prepared standard states for the various types of co-operatives.

c. Make contacts nationally or internationally among all types of public and private agencies, organizations, associations and persons on the subjects related to co-operative movement, legislation and applications, and express its opinion on these subjects either directly or on request.

d. Convene academic meetings and arrange co-operative weeks, festivals and general co-operative conventions.

e. Conduct lectures, courses, seminars and general knowledge competitions in different parts of the country on the subject of co-operatives.

f. Join as member those international organization and associations whose objects are similar to its own.

g. Set up a library in the headquarters of the Association, closely connected with the co-operative movement concept, legislation and application and composed of books, periodicals and brochures in Turkish and foreign languages.

h. Participate in the conventions of international co-operative organizations, attend conferences to be arranged by such organizations and make the Turkish co-operative movement commonly known.

j. Make endeavours to ensure that the concept and application of the co-operative movement is widely diffused, that it develops and takes root, that it is included in the curricula of vocational schools, that chairs on the co-operative movement are instituted in the universities, academies, schools and that institutes specializing in the co-operative movement are founded.

k. Support and sustain the activities and enterprises of existing co-operatives act as guide to them in every respect, and at the request of the member co-operatives in solving their management problems.

KOOPERATİFÇİLİK

ÜÇ AYLIK KOOPERATİF İNCELEMELER DERGİSİ

SAYI : 60

NİSAN - MAYIS - HAZİRAN, 1983

Başyazı : Anayasamızda Kooperatifçilik

Kooperatiflerin Dış Ticaret Açısından Milli Ekonomiye Katkıları

Prof. Dr. Turan GÜNEŞ

Gıda ve Tarım Konusunda Politik ve Ekonomik Görüşler Arasında Mücadele

Theodore W. SCHULTZ -
İ. Orhan TÜRKÖZ (Çev.)

T. C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti

Nurettin HAZAR

Türk Kooperatifçilik Kurumu Tarafından
Üç Ayda Bir Yayınlanır.

Fiyatı 150 TL.

Yazışma Adresi : Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A Yenışehir - ANKARA
Tel : 31 61 25 — 31 61 26

Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına Sahibi
Nurettin HAZAR

Yazı İşleri Müdürü
Doç. Dr. Rasih DEMİRCİ

Yayın Komitesi
Başkan : Kâzım SEÇER

Raportör : İrfan Ünver NASRATTINOĞLU
Üye : Doç. Dr. Rasih DEMİRCİ

Yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

ERGÜN Matbaası — ANKARA

Tel : 19 57 06

CO-OPERATION

Number : 60

April, May, June 1983

EDITORIAL : Cooperative Work in The Turkish Constitution

Contributions of Cooperatives to the National Economy from the Point of View of Foreign Trade

Prof. Dr. Taran GÜNEŞ

Fight between Political and Economical Views in Food and Agricultural Subjects

Theodore W. Schultz - (Translated by) İ. Orhan TÜRKÖZ

Inspection Board of the Agricultural Bank

Nurettin HAZAR

**Quarterly Published by the Turkish Co-operative Association
Correspondance Address :**

**Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A Yenışehir — ANKARA
Tel : 31 61 25 — 31 61 26**

**Proprietor on behalf of the Turkish Co-operative Association
Personsible Editor**

Nurettin HAZAR

(The opinions expressed in the articles beling to the authors)

BAŞYAZI

ANAYASAMIZDA KOOPERATİFÇİLİK

Türkiye'de, bugünkü anlamda «Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu» demek olan «*Memleket Sandıkları Nizamnamesi*», İngiltere'de ilk kooperatifler Kanunu (The Industrial and Provident Societies' Act, 1852) kabulünden 15 yıl sonra, Prusya Kooperatifler Kanunu (*Gesetz betreffend die Privatrechtliches Stellung der Erwerbs—und Wirtschaftsgenossenschaften*) ile aynı yılda, 1867 de tedvin edilmiştir. (1)

27 Eylül 1920 tarihli Vekiller Heyeti kararı ile T. Büyük Millet Meclisine sevk edilen «*Kooperatif Şirketler Kanunu Layihası*» kanunlaşmamıştır. (2)

1163 sayılı «Kooperatifler Kanunu», Türk Kooperatifçilik Kurumunca 1950 yılında tertiplenen III. Türk Kooperatifçilik Kongresinde hazırlanan kanun taslağının önyak olmasıyla parlamentoca 24 Nisan 1969 günü çıkartılmıştır. (1924) den beri kooperatifler, Ticaret Kanununa tabi bulunuyordu.)

Kooperatifçiliğin ilk defa bir Anayasaya girmesine bir İsviçre Kantonunda şahit oluyoruz. Gerçekten 1869 tarihli *Zürich Kantonu Anayasası* «Devlet, karşılıklı yardım ilkesi üzerine kurulan kooperatifçiliğin gelişmesini kolaylaştırır ve buna yardım eder» hükmünü koymuştur. (3)

-
- (1) N. Hazar, «Kooperatifçilik Tarihi», sf. 106—107, 187—189 ve 234, T.C. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara —1970.
- (2) C. Bora, «1920 tarihli Kooperatif Şirketler Kanunu Tasarısı», *Karınca*, 1973/437, sf. 43 ve 1973/444, sf. 8.
- (3) N. Hazar, «Kooperatifçilik Kanununun Kabulü Münasebetiyle «T.C. Ziraat Bankası Kooperatifçilik Dergisi», «Sayı 22, sf. 65, Ankara 1969; Necdet Özdemir, «Kooperatifçilik ve Anayasamız», «*Karınca*», sayı 1968/374 sf. 63.

Türk Kooperatifçilik Kurumunun da devamlı telkinleriyle, Kooperatifçilik 1961 Anayasamıza girmiştir. 51 inci maddede yer alan hüküm şöyledir. «Devlet, kooperatiflerin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır». Bu cümle ayrıntıları ihtiva etmeyen ve fakat akla gelen her ihtimali gözönünde tutan kapsamlı bir anlam taşıyordu.

12 Eylül 1980 Hareketinden ve 29 Haziran 1981 günü kabul edilen Kurucu Meclisin teşkili hakkındaki 2485 sayılı kanunun ilanından sonra yeni bir Anayasa hazırlanacağı belli olunca Türk Kooperatifçilik Kurumu 1981 yılı ortalarından itibaren bu konuda bir sıra ilmi çalışmalara koyulmuş ve görüşlerini, aylık yayın organı «Karınca»nın çeşitli sayılarında yayınlanan makaleler ve ayrıca yasama organları mensuplarına ve Danışma Meclisi Anayasa Komisyonuna sunulan «*Kurucu Meclis ve Kooperatifçilik*» ve «*Anayasada Kooperatifçilik*» adı broşürlerde açıklanmıştır. Bu faaliyet ve gayretlerin gayesi, 1961 Anayasasındaki 51 inci madde hükmünün veya benzerinin yeni Anayasada da mutlaka yer almasını sağlamak ve millî ekonomimizin ve sosyal hayatımızın ihtiyacına cevap verecek bir metin hazırlanmasına yardımcı olmaktı. Bundan başka, Ulusu Hükümetinin 1 Ekim 1980 tarihinde ilan edilen programında (4) ifadesini bulan «Kooperatiflerin Devlet nizamını sağlamlaştırıcı, ideolojik saplantılara yönelmeği öneyici tarzda gelişmesini temin» edecek tedbirlerin gözönünde tutulması Kurumumuzun arzuları arasında idi.

7 Kasım 1982 günü yapılan halkoylamasıyla büyük bir çoğunlukla kabul edilen *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında* kooperatifçiliğe gereken önemin verildiği ve T. Kooperatifçilik Kurumunun dileklerinin büyük ölçüde yerini bulduğu memnurlukla görülmektedir. (5) Gerçekten, Anayasada «Kooperatifçiliğin Geliştirilmesi» başlığını taşıyan 171 nci maddesinde şöyle denilmektedir :

«Devlet, millî ekonominin yararlarını dikkate alarak öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır.

«Kooperatifler, Devletin her türlü kontrol ve denetimine tabi olup siyasetle uğraşamaz ve siyasi partilerle işbirliği yapamazlar.»

(4) 1.10.1980 gün ve 17172 sayılı Resmi Gazete, «Mali İstikrar» bölümü sf. 11.

(5) 9.11.1982 gün ve 17863 sayılı Resmi Gazete.

Görüldüğü gibi, maddede, kooperatifçiliğin geliştirilmesinden başka, kooperatiflerin Devletin kontrol ve denetimine tabi oldukları ve siyasetle uğraşamayacakları ve siyasi partilerle işbirliği yapamayacakları belirtilmiştir.

Böylece, 1969/1163 sayılı Kooperatifler Kanunununda esasen mevcut olan Devlet denetiminin (Md. 86/2) ve siyaset yasağının (Md. 87), bu kere bir Anayasa hükmü haline getirildiği görülmektedir.

Anayasada kooperatifçilikliği ilgilendiren iki madde daha vardır. Bunlar, 69 ve 172 nci maddelerdir.

«Siyasi Partilerin Uyacakları Esaslar»a dair olan 69 uncu maddenin ikinci fıkrası şöyledir : «Siyasi Partiler, kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki ve işbirliği halinde bulunamazlar. Bunlardan maddi yardım alamazlar». Böylece, siyasi partilerle işbirliğine giremeyecek ve siyasi partilere yardımda bulunamayacak kuruluşlar arasında kooperatifler ve bunların Birlik, Merkez Birliği, Türkiye Millî Kooperatifler Birliği gibi üst kuruluşları da alınmış ve bu bir Anayasa hükmü haline getirilmiş oluyor. Maddenin ne kadar yerinde ve memleket şartlarına uygun olduğunu belirtmeyi fazla buluruz.

«Tüketicinin Korunması» başlığını taşıyan 172. maddede şöyle denilmektedir : «Devlet, tüketicileri koruyucu ve aydınlatıcı tedbirler alır, tüketicinin kendilerini koruyucu girişimlerini teşvik eder». Tüketicinin korunmasında akla gelen ilk çare, tüketim kooperatifleri halinde teşkilatlanmak olduğuna göre, bu maddenin öncelikle kooperatifçiliği ilgilendirdiği muhakkaktır.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Türk Milletine hayırlı olsun!...

EDITORIAL

COOPERATIVE WORK IN THE CONSTITUTION

The «*Regulation of Country Funds*» which was the equivalent of present day «*Agricultural Credit Cooperatives Bill*» in Turkey has been codified fifteen years after (*The Industrial and Provident Societies Act, 1852*) has been passed in England, in 1867 when the Prussian Cooperatives Bill (*Gesetz Betreffen die Privatrechtliches Stellung der Erwerbs und Wirtschaftsgenossenschaften*) in 1867 has been passed. (1)

«*The Cooperatives Company Code Brief*» which has been submitted to the Grand National Assembly of Turkey, by the decree of Council of Ministers dated 27 September 1920 has not been passed. (2)

The «*Bill on Cooperatives*» No. 1163 has been passed on 24 April 1969 by the Parliament with the guidance of the draft bill prepared by the Third Turkish Cooperative Congress arranged by the Turkish Cooperative Association in 1950. (Since 1924 Cooperatives were subject to the Commerce Law).

We observe the inclusion of cooperative work for the first time, in The Constitution in a Swiss Canton. The Constitution of Zurich, dated 1869 has the following provision : «The State facilitates and assists the development of cooperative movement which is based on the principle of mutual assistance.» (3)

(1) N. Hazar, «Kooperatifçilik Tarihi», sf. 106—107, 187—189 ve 234, T.C. Ziraat Bankası Matbaası — 1970.

(2) C. Bora, «1920 tarihli Kooperatif Şirketler Kanunu Tasarısı», Karınca, 1973/437, sf. 43 ve 1973/444, sf. 8.

(3) N. Hazar, «Kooperatifler Kanununun Kabulü Münasebetiyle «T.C. Ziraat Bankası Kooperatifçilik Dergisi», «Sayı 22, sf. 15, Ankara 1969; Necdet Özdemir, «Kooperatifçilik ve Anayasamız», «Karınca», sayı 1968/374, sf. 63.

With the continuous suggestions of the Turkish Cooperative Association, cooperative movement has been included in the Turkish Constitution dated 1961. The provision included in Article 51 is as follows : «The State takes measures which will help the development of cooperatives». This article carried an extensive meaning taking into consideration of all kinds of possibilities, not including details.

After 12 September 1980 and announcement of Law No. 2485 on the formation of Constituent Assembly which has been passed on 29 June 1981, it was determined that a new Constitution was to be prepared. Turkish Cooperative Association has started a series of scientific work as of mid 1981 on this subject and has disclosed its views in articles published in the monthly publication «KARINCA» and in brochures entitled «*Constituent Assembly and Cooperatives*» and «*Cooperative Work in the Constitution*» which have been distributed to the members of legislative organs and Constitution Committee of the Constituent Assembly. The aim of these activities and efforts was to provide the inclusion of the provisions of Article 51 of 1961 Constitution or a similar one in the new Constitution and assist in the preparation of a text which will meet the requirement of our national economy and social life. In addition to the above, the measures to provide the statement included in the ULUSU Government program which has been announced on 1 October 1980 (4) which states «Cooperatives should be developed in a way to strengthen the state system, avoiding ideological deviations».

In the Constitution of the Republic of Turkey which has been accepted by a great majority as a result of the Referandum on November 7, 1982 it has been observed that the required importance has been attributed to the cooperative work. (5) In article 171 of the Constitution the following is stated :

«The State, bearing in mind the interests of the national economy, shall take measures to promote the development of cooperatives which aim to increase production and the protection of consumers with priority.

(4) 1.10.1980 gün ve 17172 sayılı Resmî Gazete, «Mali İstikrar» bölümü sf. 11.

(5) 9.11.1982 gün ve 17863 sayılı Resmî Gazete.

Cooperatives shall be subject to control and supervision of the state and they shall not engage with politics or not to cooperate with political parties.»

As seen, it has been indicated that cooperatives are subject to the state control and inspection and will not get engaged in politics and not to cooperate with political parties.

Thus, the state control which has been in the bill on cooperatives No. 1969/1163 (Article 86/2) and political restriction (Article 87) have been included in the Constitution.

There are two more articles in the Constitution in connection with cooperatives which are Articles 69 and 172.

Second paragraph of Article 69 on «provisions governing political parties» is as follows :

«Political parties shall not have relations or have cooperation with associations, unions, foundations, cooperatives, and professional organisations in the form of public bodies and their superior organs, in order to promote and further their party policies, nor shall they receive material aid from these bodies.» Thus, cooperative unions, central union, national cooperatives Union of Turkey have been included among the establishments which cannot have cooperation and provide aid to political parties. This has become a provision of the Constitution. It would be needless to say how proper is the article and complies with the conditions of the country.

Article 172 on «The Protection of Consumers» the following is stated: «The state shall adopt measures to protect and inform the consumers and encourage the initiatives by them to protect themselves.» The first solution in the protection of consumers is to get organized in the form of consumers' cooperatives. The article surely concerns cooperative work.

We wish the new Constitution of the Republic be for the good of the Turkish Nation!

KOOPERATİFÇİLİK

KOOPERATİFLERİN DIŞ TİCARET AÇISINDAN MİLLİ EKONOMİYE KATGILARI

Prof. Dr. Turan GÜNEŞ

Ö Z E T

Kooperatifler tüm ülkelerin dış ticaretinde daha geniş ölçüde yer almaya başlamışlardır. Bugün dünya piyasalarında, güçlü firmalar karşısında ticaret yapma ve bunlarla rekabet etme durumunda olan kooperatiflerin kuvvetlendirilmeleri bir ihtiyaç olarak belirmektedir.

Türkiye'de kooperatifler dış ticarete kamu ve özel sektör arasında özel bir yere sahiptir. 1976-1980 dönemi yıllık ortalaması olarak yapılan toplam dış satım miktarının % 6,50 si ve dış satım değerinin % 15,7 si kooperatiflerce oluşturulmuştur. 1980 yılında, kamu sektörü toplam dış satım değerinin % 15,46 sını, özel kesim % 73,93 ünü; kooperatif kesimi ise % 10,71 ini gerçekleştirmiştir. 1976 dan beri kamu ve özel kesimin dış satımdaki payı artmış, kooperatif kesiminin payı ise azalmıştır. Bununla beraber kooperatif yoluyla dış satımın mutlak değerleri yıllara göre artarak 1980 de 24 milyar liraya yaklaşmıştır.

Ülkemizde kooperatifler dış pazarlara yalnız tarımsal ürünler sunmaktadırlar. Satılan tarım ürünleri çeşitleri 26 adet ile, geniş bir dağılım göstermektedir. Kooperatiflerce dış satımı yapılan bu ürün çeşitlerinin tüm dış satımının üçte biri, kooperatiflerce yerine getirilmektedir.

Dış alım da, yurdumuzda en büyük nisbette özel kesimce yapılmaktadır. Kooperatifin payı diğer kesimler içinde en küçüktür. 1976-1980 döneminde yıllık ortalama olarak dış alımın % 44,26 sı özel kesime, % 43,85 i kamu kesimine, % 11,79 u kooperatiflere aittir. Kooperatifler bu dönemde dış alım değerinin % 1,18 ini sağlamışlardır. Kooperatifler ürün işleme hizmetleri için makina ve teçhizat dış alımında bulunmaktadırlar.

Kooperatifler net dış satım değeri yaratma, istihdam imkanı hasıl etme, ürünü adha ileri kademelerde değerlendirme ve teknoloji geliştirme suretiyle milli ekonomiye önemli katgılarda bulunmaktadırlar.

I — GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik ve sosyal hayatlarında kamu ve özel sektör arasında belirli ölçülerde yer alan kooperatifler, çeşitli maddelerin ve özellikle tarım ürünlerinin ve yiyecek maddelerinin üretim, işleme ve dağıtımında, geniş ölçüde yer almaya başlamışlardır. Kooperatifler bugün ulusların yalnız kendi iç bünyelerinde üretim, işleme ve dağıtım hizmetleri ile yetinmemekte, uluslararası ticaretle de önemli rol oynamaktadırlar.

Uluslararası ticaret, içinde bir takım güçlükleri ve karışıklıkları taşıyan bir olaydır. Milletlerarası ticaretle araştırma noksanlığı, olayların tanınmasındaki ve takibindeki güçlükleri artırmaktadır. Halbuki uluslararası ticarete, çok iyi hazırlanmış, ilgili araştırmaları yapılmış ve olayları tamamen tanımış olarak girilmelidir.

Özel ve kamu kesiminin yaptığı dış ticaret yanında, kooperatif yoluyla dış ticaretin geliştirilmesinde dış ticaret yapısının ve dış ticaret olaylarının tanınması daha çok önem kazanmaktadır. Yakın zamana kadar ulusal düzeyde etkinlik gösteren ve gelişen kooperatiflerin, özel kesimin daha çok hakim olduğu ve meselelerini bildiği ulusal sınırlar ötesine uzanmaya ve uluslararası ilişkiler kurmaya başlaması, dış ticaretin güncelliğini ve önemini büyük ölçüde artırmaktadır. Konunun güncelliği ve önemi dikkate alınarak, Türk Kooperatifçilik Kurumunun da destekleri ile, literatürlerin incelenmesi, konuda yayınlanmış ve yayınlanmamış verilerin toplanması, kooperatiflerin bizzat ziyaret edilmesi ve bilgi toplanılması ve bunların değerlendirilmesi suretiyle yapılan çalışmada, günümüzde uluslararası ticarete katılan Türk Kooperatifçilik hareketinin uluslararası ticaretteki yeri ve gelişimi incelenmiş dış ticaret yolu ile ekonomiye katkıları saptanmış ve bu hizmetlerin yapılmasında karşılaşılan sorunlar belirtilerek onlara çözüm önerileri getirilmiştir.

Ekonomik kalkınma sürecinde geliştirilmesine çalışılan uluslararası ticaret karşısında ve ülkemizin mevcut karma ekonomi sisteminde, kamu ve özel sektör gibi, kooperatiflerin de, belirli görevleri yüklenmeleri ve bunları yerine getirmeleri bir zaruret haline gelmiştir. Ülkemiz için, dış ticaretin günden güne daha çok önem kazandığı günümüzde yapılan bu çalışma, kooperatiflerimizin bu ticaretteki yerini, rolünü ve gelişimini açıklamaktadır.

II — KOOPERATİFÇİLİK VE DIŞ TİCARET

Dünya'da ve yurdumuzda kooperatiflerin yaptıkları hizmetler incelendiği zaman, ürünlerin iç ve dış piyasalarda tüketicilere ve alıcılara dağıtımında kooperatiflerin özel bir önem taşıdığı görülmektedir. Gerçekten üretimi tamamlayıcı ve onun vazgeçilmez bir parçası olan ürünün dağıtımı ve satışı, diğer bir ifade ile pazarlanması, kooperatif hareketinin de vazgeçilmez bir bölümünü oluşturmaktadır. Bugün dünyanın pek çok ülkesinde, satış, dağıtım ve pazarlama kooperatifleri bünyesinde birleşen üreticiler, bu kuruluşlar vasıtası ile, pazar stratejilerini geliştirebilmekte ve sürekli olarak iç ve dış pazarlarda meydana gelebilecek değişimleri ve gelişmeleri yakından takip edebilmektedirler. Kooperatifler, dış piyasa için hazırlanmış ürünlerini, bu piyasalarda satmak suretiyle, ortakları olan üreticilerin ürünlerini değerlendirdikleri gibi, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret açığının kapanmasında yardımcı olan dövizleri de sağlayabilmektedirler. Ayrıca kooperatifler, yeni pazarlar bulunmasında ve bu pazarların gelişmesinde de etkili olmaktadır.

Dünya'nın bir çok ülkesinde ve pek çok ürün çeşitlerinde, yetiştiricilerin ve devletin yardımları ve işbirliği ile kurulan kooperatifler, ürünlerin dış satımında başarılı olmuşlar, pazarlamanın gelişmesini sağlamışlar ve buna bağlı olarak da, ilgili üretim kolunun daha ileri gitmesini yaratmışlardır. Fransa'da doğrudan doğruya kooperatiflerce yapılan dış satım, toplam tarım ürünleri ve gıda maddeleri dış satımının % 25-30 una yükselmiştir. A.B.D. de, kooperatiflerce yapılan dış satımın oranı global olarak % 9 u aşmakta, hububatta ve çayda ise % 30 a ulaşmaktadır (Nicolas 1981, s. 11). Norveç'te meyve ve sebze dış satımının % 40'ı, süt ürünlerinin ise tamamı kooperatiflerce yapılmaktadır (Rehber 1982, s. 30-39). Belçika, Danimarka ve Türkiye'nin ihraç ettiği meyve ve sebzelerin % 40-60'ı kooperatifler yoluyla satılmaktadır (Year Book

of Agricultural Cooperatives 1981, s. 119). Avusturya'da peynir üretiminin % 50 si, sığır eti üretiminin % 40'ı kooperatif yoluyla dış ülkelere satılmaktadır (Kleiss 1980, s. 191).

Uluslararası ticarete kooperatifler giderek daha geniş yer almakta ve daha büyük roller oynamaktadırlar. Hatta bazı ülkelerin kooperatifleri, diğer ülkelerin kooperatifleri ile, uluslararası bir ticari kuruluşta birleşerek, dış ticaret ilişkilerini geliştirmektedirler. Ayrıca uluslararası ticarete, kooperatifler arasında, doğrudan doğruya ticari yaklaşımların geliştirildiği de izlenmektedir.

Kooperatiflerin milletlerarası ticarete kendi aralarında işbirliği yapmaları, kooperatif hareketinin başlangıç tarihinden beri temel hedeflerden biri olarak kabul edilmiştir. Ülkeler ve çeşitli uluslararası ekonomik topluluklar, bu birleşme hareketini desteklemişler ve halen desteklemektedirler. Hatta A.B.D., Kanada ve İskandinav ülkeleri arasında görüldüğü gibi, bazı kooperatif alanlarında, çok uluslu kooperatifler kurulabilmektedir. Henüz yeni olan bu hareket, gelişme halinde devam etmektedir.

Kooperatiflerin dış ticaretteki çalışmaları çeşitli şekiller göstermektedir. Bir kısım kooperatifler, dış satımı, yurt içindeki özel firmalara ürünlerini devretmek suretiyle yaptırırlarken, diğer bir kısım kooperatifler, ya bizzat kendi kuruluşları ile doğrudan doğruya ihracatta bulunmaktadırlar veya ihracatı, kontrol altında bulundurdukları teşebbüslere yaptırmaktadırlar.

Milletlerarası ticaretin yalnız özel firmalar ve yalnız kooperatiflerce yerine getirilmesinde, ekonomik sonuçlar bakımından bazı farklar belirmektedir. Daha çok kâr elde etme amacına yönelen özl ticaret firmaları karşısında kooperatifler, uluslararası piyasalarda ihracat ve ithalat politikalarında, kendilerini hissettirmektedirler.

Kooperatiflerin hakim olduğu dış ticarete, daha kaliteli malların, uygun pazarlama teknikleri ile sürülebileceği ve dünya piyasalarında güvenin ancak bu şekilde sağlanacağı, bu deneyimlerle anlaşılmaktadır. Kooperatiflerin dünya piyasalarında güçlü firmalar karşılarında ticaret yapabilmeleri, onların güçlendirilmelerini bir ihtiyaç olarak ortaya çıkarmaktadır.

III — TÜRKİYE'DE KOOPERATİFLERİN BUGÜNKÜ DURUMU

Yurdumuzda ilk defa 1863 de Mithat Paşanın Memleket Sandıklarını kurması ile başlayan kooperatif hareketi, Cumhuriyet döneminde çıkartılan çeşitli yasalar ile geliştirilmiştir. Bugün artık kooperatifler, dış ticarete önemli rol oynamaya başlamışlardır. Memleketimizde dış ticaret ile ilgili kooperatifler tarım alanında bulunmaktadır.

Halen tarım ile ilgili kooperatiflerin kuruluş ve işleyişi 2834, 1581, 1196 ve 1163 sayılı yasalar ile düzenlenmektedir. Bunların ilk üçü özel kooperatif yasaları, dördüncüsü kooperatifler çerçeve yasasıdır. Kooperatifler, Ticaret Bakanlığı ile Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı bünyelerinde yer almaktadırlar. Ayrıca bir kısım kooperatifler Tarım ve Orman, İmar ve İskan, Sosyal Güvenlik, Gümrük ve Tekel, Sanayi ve Teknoloji, Turizm ve Tanıtma Bakanlıkları ile de ilgili bulunmaktadır.

Ticaret Bakanlığı, kooperatif kuruluşları dahil olmak üzere, ülkenin iç ve dış ticaret ile ilişkin yasal düzenlemelerini yapmaktadır. Tüm kooperatiflerin dış ticaret ile ilgili işlemleri bu bakanlıkça yürütülmektedir. Yurdumuzda mevcut 42000 kooperatifin 30153 ile % 71,97 si Ticaret Bakanlığına bağlıdır. (Ticaret Bakanlığı dosyaları). 11847 kooperatif ise; Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığının görev alanına girmektedir.

Yurdumuzda kooperatiflerin % 36 sı kadari ile büyük bir bölümü, tarım alanına aittir. Tarımsal alanda görev yapan kooperatiflerin adet olarak büyük çoğunluğu da Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığında toplanmıştır. Tarımsal alanda faaliyet gösteren 14893 kooperatiften 11522 si ile % 77,37 si Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı görev alanı içinde bulunmaktadır (Poyraz 1981, s. 6).

IV — TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET YAPISI, BU YAPIDA DEVLET KURULUŞLARI, ÖZEL ŞAHİS İŞLETMELE- Rİ, ŞİRKETLER VE KOOPERATİFLERİN YERİ VE ÇALIŞMALARI

Türkiye dış ticaretinde, özel şahıs işletmeleri, ihracatçı firmalar, şirketler, ihracatçı birlikleri, kooperatifler, kooperatif birlikleri ve kamu kuruluşları olmak üzere çeşitli kuruluşların yer aldı.

ğı karma bir yapı mevcuttur. Bu yapıda, kamu ve özel kesim ile kooperatifler, üç ana unsuru meydana getirirler. Bu üç grup, kendilerinin ihracatını yaptıkları ürünlerin işlenmesinden, dış satımına kadar, tüm işlemlerinde ayrı ayrı çalışırlar. Aralarında genellikle bir birlik ve koordinasyon mevcut değildir.

Dış satım ve dış alım miktarı bakımından en büyük pay özel teşebbüse aittir. Devlet stratejik ürünlerde ve belirli dönemlerde dış satımı üstlenmektedir. Ayrıca kamu kuruluşları, ihtiyaçları olan makina ve teçhizat ile girdi dış alımında da bulunmaktadırlar. Kooperatifler hem dış alım ve hem dış satım yapmaktadırlar.

Özel teşebbüs dış ticaret alanında şahıs firmaları ve şirketler şeklinde yer almaktadır. Şahıs firmaları, Türk dış ticaretinde süratle gelişmektedir. Şirketler ise, kolektif, komandit, anonim, limited ve kooperatif şirketler şeklindedirler. Bunlardan kooperatif şirketler, Ticaret Kanununa göre kurulan ve işliyen kuruluşlardır. Kooperatif şirketler son yıllarda kurulmamaktadır. Diğer şirketler 1976-1980 döneminde, yılda ortalama 222 adet olmak üzere artmaktadırlar. Sermaye artışı ise yılda ortalama 3,5 milyon liradır (D. İ. E, Ticaret Şirketleri, 1981). Belirli bir bölgede dış ticarete yönelen firmalar içinde, şahıs firmalarından sonra şirketler gelmektedir.

Tarım ürünlerinin dış satımında şirketleşmenin özel bir yer aldığı görülmektedir. Yaş meyve ve sebze dış satımında şirketleşme daha çok dikkat çekicidir. Dış ticaret ile ilgili şirketler, dış satım için ürünü tüccardan veya üreticiden, ambalajlı ve ambalajsız olarak sağlamak ve dış satım hizmetlerini tamamlayarak yurt dışına satmaktadırlar.

Firmalar ve şirketler dış satımda daha güçlü olabilmek ve aralarında fiyat birliği sağlamak için ihracatçı birlikleri halinde örgütlenmişlerdir.

Yapılan hesaplamalar ile, özel teşebbüsün sağladığı dış satım değerinin toplam dış satım değerindeki payının 1976 da % 80,01 den 1980 de % 73,83 e yükseldiği görülmüştür.

Yurdumuzda dış ticaret ile ilgili çok sayıda, kamu kuruluşu vardır. Bunların bir bölümü, dış ticaretin teşvik edilmesinde ve dış ticaret ile ilgili işlemlerin tamamlanmasında görev almışlardır. Bir kısım kamu kuruluşları ise, bizzat dış ticaret yapmaktadırlar.

Devlet sektörünün toplam dış satım değerindeki payının 1976 da % 10,86 dan 1980 de % 15,46 ya yükseldiği hesaplanmıştır.

Türkiye dış ticaret yapısında kooperatiflerin yeri ve rolü aşağıda ayrıca incelendiğinden burada üzerinde durulmamaktadır.

V — TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET İLE İLGİLİ KOOPERATİFLERİN İNCELENMESİ

Türkiye'de dış ticaret ile ilgili çeşitli tip kooperatifler mevcuttur. Bunların başlıcaları; Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri, Köy Kalkınma, Su Ürünleri ve Tarımsal Amaçlı Kooperatifler ve Birlikleri, Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği, Hayvan Üreticileri Tedarik ve Pazarlama Kooperatifleri, Temin ve Tevzii Kooperatifleri, Tedarik ve Kefalet Kooperatifleri, Turizm Kooperatifleri gruplarında toplanmaktadır. Bu kooperatiflerden halen dış ticarete yalnız Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri, Köy Kalkınma, Su Ürünleri ve Tarımsal Amaçlı Kooperatifler ve Birlikleri ile Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği olmak üzere üç grup kooperatif ve birlikleri ilgili bulunmaktadır. Bu üç grup kooperatif de tarımsal kooperatiflerdir. Türkiye dış ticaretinde tarım dışı alanlarda çalışan kooperatif mevcut değildir. Bu nedenle Türkiye'de kooperatiflerin dış ticaret yolu ile milli ekonomiye katkıları incelenirken, tarımsal kooperatiflerin incelenmesi gerekmiştir.

Belirtilen tarımsal kooperatifler, bir taraftan ortak ürünlerini dış pazarlarda satmak, diğer taraftan kooperatifleri ve ortakları için makina, teçhizat ve girdi satın almak suretiyle dış ticarete hem dış satım ve hemde dış alım yoluyla katılmaktadırlar.

Dış ülkelere satılan tarım ürünlerinin önemli bir bölümü, yurt içinde kooperatiflerce ve devlet desteği ile alınmaktadır. Devlet desteği ile kooperatiflerce alınan ürünler üretimin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Fındık ve ayçiçeğinde üretimin % 48 inin, gülçiçeğinde üretimin % 88 inin, kuru üzümde üretimin % 35 inin, antep fıstığında üretimin % 30 unun kooperatiflerce satın alındığı belirtilebilir.

Dış ticarete yer alan Tarım Satış Kooperatiflerimiz 433 adet olup, 21 Birlik halinde örgütlenmişlerdir. Bunlar pamuk, üzüm, incir, fındık, antepfıstığı, zeytinyağı, zeytin, yerfıstığı, bakliyat, gül, gül konkreti ve resinoidleri, iplik ve linter dış satımı yapmaktadırlar.

Dış ticarete yer alan Köy Kalkınma, Üretici, Su Ürünleri ve Diğer Tarımsal Amaçlı Kooperatifler ve Birlikleri, çeşitli tiplerde bulunmaktadır. Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin amaçları arasında, ortaklarının her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için, dış satım ve dış alım yapmaları da yer almaktadır. Üretici kooperatifleri, üreticileri bir araya getiren ve üreticilerin ürünlerini değerlendiren, kredi sağlayan ve iç ve dış pazarlarda ürünleri satan kooperatif kuruluşlardır (İçkibirlik, Gümesko v.b. gibi). Üretim kooperatiflerinin bir bölümü, üreticiler ile birlikte tüccarları da içinde bulundururlar. Şirkete yakın bir çalışma şekli uygulayan bu kooperatifler (Menas ve Narko gibi), ürünlerin satımında belirli bir komisyon alırlar. Dış satımda yer alan su ürünleri kooperatifleri, bölgelerindeki su kaynaklarından yararlanmada önceliğe sahiptirler. Bu kooperatifler ürünlerini kendileri doğrudan doğruya dış ülkelere ihracat yapmamakta, bunları ihracatçı firmalara satmakta ve ihracatı bu firmalar yerine getirmektedir.

Yurdun çeşitli yerlerine dağılmış olan Köy Kalkınma Kooperatifleri, 14 ildeki birimleri ve üst birlikleri adına veya firmalar aracılığı ile, dış satım yaparlar. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin gerek doğrudan doğruya ve gerekse ihracatçı ve aracılar ile ihraç ettiği ürün çeşitleri oldukça fazla olup, bunlar başlıca taze meyveler, sebzeler, taze üzüm, yumrulu bitkiler, meyve konserveleri, su ürünleri, çiçek soğanı, halı, yonga ve demonte sandık gruplarında toplanmaktadır.

Ülkemizin dış satımı 1971-1975 döneminde yıllık ortalama 4,7 milyon ton, 1976-1980 döneminde ise yıllık ortalama 4,9 milyon tondur. 1981 de ise dış satım miktarı 9,2 milyon tona çıkmıştır.

Toplam dış satım miktarının en büyük bölümü özel kesimce yapılmaktadır. Bunu kamu kesimi izlemektedir.

Toplam dış satımın miktarında özel kesim daima % 47 nin üzerinde bir paya sahip olmuştur. 1976-1980 yılları ortalaması bu pay % 58,04 dür. Kamu kesimi dış satım nisbetleri % 30-45 arasında devamlı dalgalanmıştır. Dönem ortalaması olarak % 35-46 nisbeti bulunmuştur. Kooperatif kesiminin 1976-1980 döneminde dış satım miktarındaki payı % 6,50 ile diğer kesimlere göre en küçüktür. Bu pay ayrıca dönem içinde önemli derecede azalma göstermektedir. 1976 da % 7,23 ve 1977 de % 8,91 olan nisbet, bundan sonraki yıllarda devamlı düşerek 1980 de % 3,36 seviyesine

inmiştir. 1981 in elde edilebilen verileri ile nisbetin % 1 olarak bulunması, kooperatifler yolu ile yapılan dış satımın azalmasının devam ettiğini göstermektedir. Türkiye'nin artan dış satımında kooperatif payının yıllara göre devamlı azalması, bu sektöre verilmesi gerekli öneme işaret etmektedir.

Kooperatiflerce yapılan dış satım tarım ürünlerinden oluşmaktadır. Bunun dışındaki ürünlerin kooperatiflerce dış satımı yapılmamaktadır.

Dış satımda önemli bir yere sahip bulunan Tarım Satış Kooperatiflerinin daha çok kuru ve dayanıklı ürünlerde özel olarak ihtisaslaştıkları görülmektedir. Bu kooperatiflerin 1971-1975 ve 1976-1980 dönemleri itibariyle mukayeseli olarak dış satımlarının incelenmesi, bunlarda bir gelişmenin mevcut olduğunu açıklamaktadır. 1971 - 1975 döneminde yıllık ortalama 245 bin ton olan dış satım, 1976-1980 döneminde 292 bin tona yükselmiştir. Ancak birinci dönemde yıllar içinde artan dış satım, ikinci dönemde ve özellikle 1980 yılında düşmeye başlamıştır.

Dış satım hakkında ancak 1975-1980 dönemi için bilgilerin elde edilebildiği Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin dış satım miktarı, yıllık ortalama 31 bin ton kadardır. Dış satım miktarı, dönem başında 36 bin tondan, dönem sonunda 23 bin tona inmiştir. Daha fazla ürün çeşidi üzerinde çalışan bu kooperatiflerin, dış satım yapan firmalara teslim ettikleri ürün miktarları ise yükselme göstermektedir. 1976 da dış ülkelere satılmak üzere firmalara satılan 1420 ton ürün miktarı, 1980 de 10397 tona çıkmıştır. Bu dönemin yıllık ortalaması ise 4134,4 tondur. 1981 de bu miktar 17126,5 tona ulaşmıştır. Bu hal, Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin dış satımda aracı kullanmalarının süratle arttığını ve kooperatifin bizzat kendilerinin yaptıkları dış satım faaliyetini azalttığını açıklamaktadır. Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatifler dış satım için hazırladıkları ürünlerin 1976 da % 96,2 sini bizzat kendileri dış ülkelere pazarlar iken, 1980 de ancak % 69,2 sini pazarlamışlardır. Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin aynı dönemde aracı firmalar kullanmak sureti ile ürünlerin, dış pazarlarda satma nisbeti % 3,3 den % 30,6 ya yükselmiştir. Dönem ortalaması olarak dış satım için hazırlanan ürünlerin % 88,4 ü kooperatifce % 11,6 sı aracı firma ile dış ülkelere satılmıştır. 1981 de kooperatiflerin bizzat kendilerinin dış ülkelerde sattığı nisbet % 52,6 ya düşmüş, aracı

firma yolu ile dış satım ise % 47,6 ya yükselmiştir. Bütün bu nisbetler, yurdumuzda Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin dış satımında karşılaştıkları güçlüklerle eğilimesi gerektiğinin iyi bir göstergesidir.

Kooperatiflerce yapılan toplam dış satım miktarında Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin payı yüksektir. 1976-1980 döneminde kooperatiflerce yapılan yıllık ortalama 291,9 bin ton dış satımın % 90,3 ü Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerine, % 9,7 si Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflere aittir. Dönem içinde Tarım Satış Kooperatiflerinin payı 1976 da % 98,7 den 1980 de % 85,6 ya düşerken, Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerinin payı % 11,3 den, % 14,4 e yükselmiştir. Aynı eğilim 1931 yılında da devam etmiştir. 1981 de Kooperatiflerce yapılan toplam dış satım miktarında Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin payı % 77,1 e inerken, Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerinin payı % 22,9 a yükselmiştir. Bu durum Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerde, dış pazara yönelme bakımından bir potansiyelin mevcut olduğunu açıklamaktadır.

Kooperatifler, Türkiye'nin dış satım değerinde de, belirli nisbetler oluşturmaktadırlar. Türkiye'nin toplam dış satımı 1971-1975 döneminde yılda ortalama 16,0 milyar lira, 1976-1980 döneminde 82,9 milyar lira ve 1981 de 530,7 milyar liradır.

Tarım Satış Kooperatiflerinin yıllık ortalama dış satım değeri 1971-1975 döneminde 3,4 milyar liradan, 1976-1980 döneminde 12,5 milyar liraya çıkmış, 1981 de 29 milyara yaklaşmıştır. Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin dış satım değeri 1976-1980 döneminde yıllık ortalama 412,1 milyon liradır ve bu değer 1981 de 969,5 milyon liraya çıkmıştır.

Kooperatiflerce yapılan dış satım değeri 1976-1980 döneminde, 1976 da 5,8 milyar liradan 1980 de 23,7 milyar liraya çıkmış ve yıllık ortalama, 12,8 milyar lira olarak oluşmuştur. Dönem ortalaması olarak kooperatiflerin dış satım değerinin % 96,7 si Tarım Satış Kooperatiflerine, % 3,3 ü Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflere aittir. Her iki grup kooperatifin de, toplam kooperatif dış satım değerindeki payları, yıllara göre oldukça sabittir. 1981 de aynı oranlar mevcuttur.

Tarım Satış Kooperatiflerinin toplam dış satım miktarındaki payının yıllara göre azalmasına ve Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerde bu payın artmasına rağmen, satış değeri

rindeki payların, her iki kooperatif grubunda da oldukça sabit kalması, ürünleri dış piyasalarda değerlendirme yönlerinden bu iki grup kooperatif arasında büyük farkların bulunduğunu açıklamaktadır. Buna göre, Tarım Satış Kooperatifleri, ürünlerine yıllara göre dünya piyasalarında daha iyi değerler kazandırırken, Köy Kalkınma Kooperatifleri, bu yönden aynı başarıları sağlamamaktadırlar. Bu durum, Tarım Satış Kooperatiflerinin, ürünlerin toplanması, satış için bir süre depolanması, muhafazası ve pazar bulunması konularında daha güçlü olduklarını ve pazarlama deneyimlerine sahip olarak, ürünleri daha yüksek fiyatlar ile değerlendirebildiklerini göstermektedir. Buna, bu kooperatiflerin, sınırlı sayıdaki ürünler için, dış satımda güçlü satıcı durumları da etkili olmaktadır. Bu kooperatifler, ürünlerin hem arzına hakim olabilmekte ve hemde, rakip firmalardan kendilerini koruyabilmektedirler. Öte yandan Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatifler, genel olarak ülkelere pazarladıkları ürünlerin arzlarını yeter derecede kontrolleri altında tutamadıkları gibi, rakip firmaların rekabetinden de kendilerini koruyamamaktadırlar.

Bütün bunların sonucu olarak, 1976-1980 dönminde Tarım Satış Kooperatifleri, kooperatiflerce dış ülkelere satılan ürünlerin yıllık ortalaması olarak % 88,4 ünü pazarladıkları halde, kooperatiflerce elde edilen dış satım değerinin % 96,7 sini sağlamaktadırlar. Buna karşılık Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatifler, dışarıya kooperatiflerce satılan ürünlerin % 11,6 sını pazarladıkları halde, dış satım değerinin % 3,3 ünü alabilmektedirler. Buradaki % 8,3 nisbetindeki fark, Tarım Satış Kooperatiflerinin dış satımdaki deneyimlerini haber almadaki donanımlarını ve pazarlama güçlerini, Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin ise bu konulardaki zayıflığını göstermektedir. Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin bu yönlerden kuvvetlendirilmeleri gerekmektedir.

Kooperatiflerin dış ülkelere yaptığı satışların ürün grubuna göre incelenmesi, geniş bir ürün grubunun dış satıma konu olduğunu açıklamaktadır. Hububatın kooperatifçe dış satımı yapılmaz iken, bakliyattan mercimek, nohut ve fasulye, kooperatifler tarafından satılan ürünler arasında önemle yer almaktadırlar. 1976-1980 döneminde yıllık ortalama olarak, toplam mercimek dış satımının % 15,1 nohut dış satımının % 2,4 ü fasulye dış satımının

% 84,5 i kooperatiflerce dış ülkelere satılmıştır. Bakliyat dış satımının en büyük bölümü, Güneydoğu Birlikçe yapılmaktadır.

Endüstri Bitkilerinden pamuk, kooperatiflerce dış satımı yapılan önemli bir üründür. 1976-1980 döneminde Türkiye toplam pamuk dış satım miktarının % 52,4 i ile yarıdan fazlası, kooperatifçe dış ülkelere satılmıştır. 1981 de bu nisbet % 40 civarındadır. Pamuk tohumu için bu nisbet 1971-1975 döneminde yıllık ortalama % 5,0 pamuk yağı için % 6,8 dir. 1976-1980 döneminde toplam linter dış satımı miktarının % 10,5 ve pamuk ipliği dış satım miktarının % 37,1 si kooperatiflerce yapılmıştır. Bunların dış satımı, Çukobirlik, Antbirlik ve Tarış'ce yerine getirilmektedir.

Yağlı tohumlardan kooperatiflerce üreticilerden yarfıstığı, ayçiçeği ve soya gibi ürünler satın alınmakla beraber, dış satıma konu olan yalnız yarfıstığıdır. Kooperatiflerce yapılan yarfıstığı dış satım miktarı yıllara göre oldukça istikrarlı olup hafifçe yükselme göstermektedir. Türkiye kabuklu yer fıstığı dış satım miktarının % 23, 1 ve iç fıstık dış satım miktarının % 27,0 si kooperatiflerce yerine getirilmektedir. Bu dış satım Yarfıskobirlikçe gerçekleştirilmektedir.

Kooperatif tarafından ihraç edilen gül yağı da devamlı yükselmektedir. Gülbirlik tarafından yapılan gül yağı dışsatım miktarının Türkiye dış satım miktarındaki payı 1970-1975 dönemi ortalaması olarak % 7,7 dir. 1976-1980 döneminde yıllık ortalama % 8,6 nisbetindedir. 1981 de ise bu nisbet % 9,7 ye yükselmiştir. Gülbirliğin gül koncreti ve resinoldler dış satımı 1976-1980 döneminde başlamıştır. Yıllara göre yükselmektedir. Dönem ortalaması olarak Türkiye dış satım miktarının % 20 si kooperatiflerce yapılmaktadır. 1981 de bu nisbet % 42,1 e yükselmiştir.

Taze sebzelerin koperatiflerce dış satımı 1976-1980 döneminde başlamıştır. Türkiye dış satımındaki payı yıllara göre dalgalanmaktadır. 1976-1980 döneminde yıllık ortalama olarak Türkiye dış satım miktarının % 0,04 ü kooperatiflerce yapılmıştır. Bu nisbet 1981 de % 0,1 e yükselmiştir. Taze sebzelerin dış satımı Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerce yerine getirilmektedir.

Kırmızı biber dış satımı 1971-1975 ve 1976-1980 dönemlerinde Güneydoğu Birlikçe yapılmaktadır. Türkiye toplam dış satım miktarının birinci dönemde yıllık ortalama olarak % 53,9 ü ve ikinci

dönemde % 31,1 i kooperatifçe sağlanmıştır. Son dönemde kooperatif dış satım miktarında önemli dalgalanmalar olmuştur.

Sert kabuklu meyveler grubundan antepfıstığı, Güneydoğu Birlikçe fındık, Fiskobirlikçe dış ülkelere pazarlanır. Antep fıstığının kooperatifçe dış satımı yıllara göre büyük miktarda dalgalanmakla beraber, dönemler itibariyle yükselmektedir. 1976-1980 dönemj yıllık ortalaması olarak Türkiye dış satım miktarının % 55,1 i kooperatifçe yerine getirilmiştir.

Fındığın kooperatifçe yapılan dış satımı yıllara göre bir istikrar göstermekte ve dönemler itibarile artmaktadır. 1976-1980 döneminde, yıllık ortalama olarak Türkiye toplam fındık dış satım miktarının (iç fındık olarak) % 80,7 si kooperatifçe dış ülkelere satılmıştır.

Elma, armut, ayva, şeftali ve kaysı gibi taze meyvelerin satışı Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerce yapılmakta ve miktarları yıllara göre büyük ölçüde dalgalanmaktadır. 1976-1980 dönemi yıllık ortalaması olarak Türkiye yaş meyve dış satım miktarının % 1,8 i kooperatiflerce yerine getirilmektedir. Bu nisbet dönem içinde yıllara göre % 0,4 e kadar düşebilmekte, % 3,5 kadar yükselebilmektedir. Taze üzümün, kooperatifçe dış satımı ise, toplam dış satım miktarının yılda ortalama % 2,1 i dir.

Kuru meyvelerden çekirdekli ve çekirdeksiz kuru üzüm ile kuru incir kooperatiflerce dış ülkelere satılmaktadır.

Çok büyük bir bölümü Tarış tarafından yapılan çekirdeksiz kuru üzüm dış satım miktarının Türkiye dış satım miktarındaki payı, oldukça sabit bir nisbeti korumaktadır. 1976-1980 döneminde yıllık ortalama Türkiye çekirdeksiz kuru üzüm dış satımının % 26,0 sı kooperatifçe sağlanmıştır. Daha çok Güneydoğu Birlikçe yapılan çekirdekli kuru üzümün, toplam kuru üzüm dış satımındaki nisbeti ise % 1,1 dir. Tarış'ın yaptığı yıllık ortalama incir dış satımı ise, Türkiye incir dış satımının % 14,4 ü dür. 1981 de bu nisbet % 18,2 ye yükselmiştir.

Limon, portakal, mandalin ve diğer çeşitlerden oluşan turunçgillerin dış satımı, hem Tarım Satış Kooperatifi (Antalya Birlik) ve hemde Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerce yapılmaktadır. 1976-1980 dönemi yıllık ortalama olarak Tür-

kiye narenciye dış satımının % 0,8 i Antalya Birlik ve % 20,4 ü Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatifler olmak üzere % 21,2 si kooperatiflere aittir.

Zeytinin kooperatifçe dış satımı yıllara göre artmakla beraber, toplam dış satımdaki nisbeti 1976-1980 döneminde % 0,1 ile oldukça düşüktür. Bu nisbet 1981 de % 0,3 e yükselmiştir. Zeytinyağı dış satımı ise oldukça istikrarsızdır. Ancak dönemlere göre kooperatifin payı büyük ölçüde artmıştır. 1976-1980 döneminde yıllık ortalama olarak Türkiye zeytinyağı dış satımının % 52,4 ü kooperatifçe sağlanmıştır. Zeytin ve zeytinyağı Tarım Satış Kooperatiflerince ihraç edilmektedir.

Köy Kalkınma Kooperatiflerince doğrudan doğruya dış satımı yapılan çam fıstığının dış ticaretinde istikrarlı bir durumu mevcut değildir. 1976-1980 döneminde yalnız 1977 de dış satıma raslanmıştır. Dönem ortalaması olarak Türkiye dış satımının % 8'i kooperatifçe yerine getirilmiştir.

Hayvansal ürünlerden kooperatiflerce dış ülkelere tiftik, koza, ipek ve su ürünleri pazarlanmaktadır.

Tiftiğin kooperatifçe dış satımı çok dalgalanmaktadır. Türkiye tiftik dış satım miktarının 1971-1975 döneminde yıllık ortalama % 14,1 i ve 1976-1980 döneminde yıllık ortalama % 23,5 u Tiftik Birlikçe yapılmıştır. Koza ve ipek, Koza Birlikçe dış ülkelere pazarlanır. 1971-75 döneminde koza dış satım miktarının yıllık ortalama % 19,1 i ve 1976-1980 döneminde % 94,2 si kooperatifçe yerine getirilmiştir.

Kooperatiflerce yapılan dış satım değerleri ve bunların Türkiye toplam dış satım değerindeki nisbetleri, dış satım miktarlarına ve bunların toplam dış satımdaki nisbetlerine genel olarak yakınlık göstermektedir.

1976-1980 dönemi ortalaması olarak yılda yurdumuzdan dış ülkelere satılan mercimeğin Türk lirası olarak değerinin % 5,3 ü, nohut değerinin % 1,6 sı, fasulye değerinin % 18,4 ü, pamuk değerinin % 52,7 si, yarfıstığı değerinin % 21,7 si, gülyacağı, gül konketi ve resinoidler değerinin % 36,8 i, taze sebze değerinin % 0,11 i, kırmızı biber değerinin % 5,6 sı, antepfıstığı değerinin % 23,4 ü, fındık (iç olarak) değerinin % 46,2 sı, taze meyve değerinin % 2,0 si, taze üzüm değerinin % 0,8 i, çekirdeksiz kuru üzüm değerinin % 31,1 i, çekirdekli kuru üzüm; değerinin % 2,9 u, kuru in-

cir değerinin % 15,8 i, turuncgiller değerinin % 18,0 i, zeytin değerinin % 47,8 i, zeytinyağı değerinin % 85,2 si, çam fıstığı değerinin % 15,4 ü, tiftik değerinin % 36,7 si, koza tohumu değerinin % 95,3 ü ve su ürünleri değerinin % 1,0 i kooperatiflerce elde edilmiştir. Toplam dış satım değerinde, kooperatifler yoluyla satış suretiyle elde edilen satış değeri nisbetlerinin % 15 in üzerinde olduğu ürünler; koza tohumu, zeytinyağı, pamuk, fındık, zeytin, gül konkreti ve resinoidler, tiftik, antepfıstığı, yerfıstığı, çekirdeksiz kuru üzüm, kuru incir, turuncgiller, fasulye ve çamfıstığıdır.

1976-1980 dönemi yıllık ortalaması olarak kooperatiflerce yapılan dış satım miktarı toplam dış satım miktarının % 6,50 sını, dış satım değeri ise; toplam dış satım değerinin % 15,7 ini oluşturmaktadır. Dış satım değerindeki payın, miktardaki paya göre yüksek oluşu, kooperatiflerin ürünleri dış ülkelerle değerlendirme yönünden genel olarak etkili olduğunu göstermektedir.

Kooperatiflerin dış satımında uğraşı konusu olan ürünlerin adedi yıllara göre artmaktadır. 1971-1975 döneminde başlıca 19 ürün kooperatiflerce dış satım konusu yapılmakta iken, bu ürün çeşid sayısı, 1976-1980 döneminde 26 ya yükselmiş ve dış satım değeri artmıştır. Buna rağmen bu ürünlerin toplam dış satımındaki payı % 10 kadar azalmıştır.

1976-1980 döneminde tüm sektörlerin, kooperatiflerin dış satım konusu yaptıkları ürünlerin yıllık ortalama dış satım değeri 1,135 milyar dolardır. Bu değer, 1971-75 dönemi yıllık ortalama satış değerinin % 104,4 üdür. Buna göre, bu ürünlerin tüm sektörlerce yapılan dış satımı, iki dönem arasında, iki katından fazla artmıştır. Bu iki dönem arasında kooperatiflerin dış satım değerindeki artış ise % 56,5 dir. Özel sektörün bu ürünlerin dış satımındaki artış nisbeti kooperatifteki artış nisbetinden % 58 daha fazladır. Diğer bir ifade ile kooperatifler, yurdumuzun toplam dış satım artışı hareketlerine kendilerini tam olarak uydu amamlardır. Kooperatiflerce dış satımı yapılan ürünlerde, toplam dış satımındaki kooperatif payının 1971-1975 döneminde yıllık ortalama % 41,4 nisbetinden % 31,7 nisbetine düşmesi, bu gerilemeyi daha bariz olarak açıklamaktadır.

1976-80 dönemi yıllık ortalama verileri, ülkemizde, kooperatiflerce dış satım konusu olan ürünlerin toplam dış satım değerinin üçte biri kadarının kooperatiflerce yerine getirildiğini göstermektedir.

Kooperatifler dış satım hizmetlerine, üreticiden ürünleri toplama ile başlamakta, pazar, haber ve bilgilerinin toplanması, pazar araştırması, dereceleme ve boylara ayırma, standardizasyon, işleme, paketlenme, ambalajlama, depolama, zarar tehlikesinin karşılanması, pazarlamanın finansmanı, fiyatlandırma, kalite kontrolü, ürünlerin tanıtımı ve talep yaratılması ile devam etmektedirler. Pazarlama hizmetleri; dış satım muamelelerinin yapılması, gümrükleme ve satış işlemleri ile tamamlanmaktadır.

Kooperatifler dış ticarete, dış alım hizmetleri ile de, önemli görevler yüklenmektedirler. Yurdumuzun 1976-1980 döneminde yıllık ortalama olarak 21,1 milyon ton olan dış alım miktarında ve 218,6 milyar lira (5,7 milyar dolarlık) dış alım değerinde kooperatifler, belirli bir paya sahip bulunmaktadırlar.

Türkiye'de dış alımın en büyük payı özel kesime aittir. Yapılan dış alım miktarının 1976-1980 dönemi yıllık ortalaması olarak % 44,26 sı özel kesime, % 43,95 i kamu kesimine aittir. Aynı dönemde toplam dış alım miktarında kooperatifin yıllık ortalama payı % 11,79 dir.

1976-1980 döneminde Türkiye toplam alımının Türk Lirası olarak değerinin % 73,57 si özel kesimce, % 25,25 i devlet kesimince sağlanmıştır. Kooperatifler ise bu dönemde, toplam dış alım değerinin ancak % 1,18 ini yerine getirmişlerdir.

Kooperatiflerce yapılan dış alım, tarım ürünlerinin değerlendirilmesi ile ilgili makinaların, paketlenme evlerinin, soğuk tesis makinalarının, işleme ve paketlenme malzemeleri ile girdilerin alınmasını kapsamaktadır.

Dış alım, Tarım Satış Kooperatifleri, Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatifler ve Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birlikleri olmak üzere, başlıca üç grup kooperatif tarafından yapılmaktadır.

Tüm kooperatiflerin 1976-1980 dönemi yıllık ortalaması olarak, 2,6 milyar liralık dış alımının % 96,0 sı ile 2,5 milyar liralık bölümü, Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerince yapılmıştır. Bu dönemde yıllık ortalama olarak Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği, toplam dış alımının % 2,8 ile, 72,1 milyon liralık dış alımda bulunmuştur. Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı kooperatiflerin toplam dış alımdaki payı ise % 1,2 dir. Yıllık ortalama

dış alım değeri 31,8 milyon liradır. Kooperatiflerce yapılan dış alım değerlerinin % 40,36 sını alet, makina ve teçhizat, % 59,64 ünü yardımcı maddeler ve malzemeler oluşturmaktadır.

Dış alımın kooperatiflerce yapılan baőtlica pazarlama hizmetleri, dış alım kotalarının incelenmesi, alınacak malın ihaleye çıkarılması, ihalenin değerlendirilmesi, müracaat formalitelerinin tamamlanması ve izin alınması, mali iőtlemelerin tamamlanması, malın taőtınması, teslim alınması, gümürkten çekme ve depolama hizmetleridir.

VI — TÜRKİYE'DE KOOPERATİFLERİN DİŐ TİCARET YOLUYLA MİLLİ EKONOMİYE SAğLADIKLARI KATKILARI

Kooperatifler dış ticaret yoluyla milli ekonomiye, ihraç ve ithal edilen mal ve hizmet yönünden ve bunların değerlendirilmesinde yaratılan iőt alanı ve istihdam yönünden önemli katkılarda bulunmaktadırlar. 1976-1980 yılları ortalaması olarak dış satımı yapılan 4,9 milyon ton malın, 26 kalem eőtitten oluőtan 323 bin tonu kooperatiflerce yerine getirilmekte ve bir önceki döneme göre yılda ortalama % 1,25 fazlası ile toplam dış satımın % 6,5 unu gerçekleőtirmektedirler. Kooperatifler ayrıca, dış piyasalarda ürünleri daha iyi tanıtmakta ve devamlı pazarlar elde etmektedirler. Kooperatifler yaptıkları dış satım ile, 1976-80 döneminde yıllık ortalama olarak, kooperatiflerce dış satım yapılan ürün eőtilerinin bütün sektörlerce yapılan toplam dış satım değerlerinin % 31,3 ünü sağlamaktadırlar.

Ürünlerin i ve dış piyasalara hazırlanmasında gerekli makina ve girdilerin dış ölkelerden, doğrudan doğruya kooperatiflerce, yerlerinden ucuz olarak satın alınması ile de, milli ekonomiye katkılar sağlanmaktadır. 1976-1980 döneminde yıllık ortalama olarak 2,5 milyon ton ve 2,6 milyar liralık dış alım, kooperatiflerce gerçekleőtirilmiőtir. Kooperatifler toplam dış alımın % 11,79 unu yapmakla ve dış alım değerinin % 1,28 ini ucuz olarak karőtılmakla milli ekonomiye katkıda bulunmaktadırlar.

Dış satım ile dış alım arasındaki farktan oluőtan net dış satım, kooperatiflerce müsbet değer olarak oluőtmaktadır. 1976-1980 döneminde net dış satım yıllık ortalama 10,3 milyon liraya ulaőtmaktadır. 1976-80 döneminde yıllık ortalama satılan ve satın alınan mal-

ların değerlerinin toplamında, dış satımın değeri % 28,16, dış alımın değeri ise % 71,86 dır. Buna karşılık, kooperatiflerin sattıkları ve satın aldıkları malların toplam değerinde, dış satım değeri % 83,70 ve dış alım değeri % 16,30 bir pay taşımaktadır.

Dış ticaret ile ilgili kooperatifler, ürünün toplanmasından dış satıma kadar tüm pazarlama hizmetlerinin tamamlanmasında büyük ölçüde iş yaratmaktadırlar. Sadece Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde 1977 de 23529 kişi çalıştırılmış ve 2 milyar lira civarında ücret ödenmiştir. Çalıştırılan nüfus 1980 de 25845 kişiye ve bunlara yapılan ödemeler ise 13 milyar liraya yükselmiştir.

Kooperatifler dış pazarlar için daha kaliteli ve standard mal hazırlamaya çalışmaktadırlar. Ülkemizde daha kaliteli mal üretme fikri, kooperatiflerden ortaklara ulaşmaktadır. Kooperatiflerin standard mal hazırlamaları, ürünlere yeni değerler kazandırmaktadır. Kooperatifler dış ülkelerde devamlı alıcılar tutarak dış pazarlama kanallarında mal akıcılığını geliştirmektedirler. Dış ülke alıcıları ile kooperatiflerin devamlı temas etmeleri, teknolojik yeniliklerin ve ileri pazarlama tekniklerinin yurda girmesini kolaylaştırmaktadır.

VII — DIŞ TİCARETİN GELİŞTİRİLMESİNDE KOOPERATİFLERE DÜŞEN GÖREVLER

Yurdumuzda dış ticaretin geliştirilmesinde kooperatiflere önemli görevler düşmektedir. Kooperatiflerimiz dış piyasaların istedikleri malları, zamanında, yeter miktarda ve üstün kalite ve ambalajda hazırlamalıdırlar. Dünya pazarlarına açılmada, uluslararası birliklere ve kooperatiflere ilgi duyulmalıdır.

Kooperatiflerin dış ticareti geliştirmelerinde ve uluslararası ilişkilerde daha fazla yer almalarında, kooperatiflerin yatay ve dikey örgütlerini tamamlamaları, devlet ile olan ilişkilerini geliştirmeleri, kooperatigçilik ilkelerini tam olarak uygulamaları, kooperatif yönetiminin ve işletmeciliğinin ileri seviyelere götürülmesi, etkili kooperatif denetimlerinin yerine getirilmesi, yeni yasal düzenlemelerin yapılması, dış pazarlama teknikleri ve idaresi hizmetlerinin geliştirilmesi, üretim, işleme, planlama ve dış satım bütünlüğünün sağlanması finansmanın güçlendirilmesi, teşvik tedbirlerinin alınması, kooperatifçilik eğitiminin daha ileri düzeylere çıkarılması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Çağlayan Latif, Türkiye'nin B. Almanya'ya Yönelik Narenciye Dış Satımının Artırılmasında Ana Koşullar ve Sorunlar, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, 1982.

Devlet İstatistik Enstitüsü, Ticaret Şirketleri, Firmalar ve Tüketim Kooperatifleri 1971-1981, Ankara.

Devlet İstatistik Enstitüsü, Dış Ticaret Dosyaları.

Hazar Nurettin, Tarım Satış Kooperatiflerimiz ve Meseleleri, Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1965.

International Labor Organisation, Cooperative Information, No: 2, 1965.

İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Türkiye'nin İhracat Yapısı, Ankara 1978.

Kleis, Herbert, Agricultural Co-operatives in Austria, Yearbook of Agricultural Co-operatives, The Plunket Foundation, Oxford 1981.

Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı, Köy Kalkınma ve Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin Dosyaları.

Laidlaw Alex F., 2000 Yılında Kooperatifler, Uluslararası Kooperatifler Birliği'ne Sunulan Rapor, Yol-Koop. Yayınları No: 7 Ankara 1981 (Çeviren Halük Uzel).

Mülayim Z. Gökalp. - İnan Hakkı, Tarımda Kooperatifleşme, Türkiye 2. İktisat Kongresi, İzmir 1981.

Nicolas Ph., Participation of Agricultural Co-operative in International Trade, Yearbook of Agricultural Co-operation 1980, The Plunket Foundation, Oxford 1981.

OECD, Farmer's Marketing Organisations, European Productive Agency, EPA Project No: 403, Paris 1981.

Poyraz Hüsnü, 1163 Sayılı Kooperatifler Kanununa Göre Kurulan Tarımsal Amaçlı Kooperatifler, T.K.K. X. Türk Kooperatifçilik Kongresi, Ankara 1981.

Rehber Erkan, Norwegian Agricultural And Agricultural Marketing Through Cooperative Organisations, Agricultural University of Norway, June 1982.

Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Dosyaları.

Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri Dosyaları.

The Plunket Foundation for Cooperative Studies, Yearbook of Agricultural Co-operatives, The Plunket Foundation, Oxford 1981.

Ticaret Bakanlığı Dosyaları.

S U M M A R Y

The co-operatives are getting larger places in the foreign trade in every countries. It is necessary to strengthen cooperatives which are confronted to make foreign trade and complete with powerful trade-firms in the world markets.

The cooperative sector has a special place among the State and Private Sectors in Turkey. As a yearly average 6,5 percent of total goods exported is accomplished by cooperatives in the period of 1976-1980. In the same period, 15,7 percent of total export value is also accomplished by cooperatives as yearly average. 15.46 percent of total export value is completed by State, 73,93 percent by Private Sector and 10,71 percent by Cooperatives sector in 1980. The percent of export in the total is increasing in State and Private Sector and is decreasing in Cooperative sector since 1976. However, the absolute value of export made by cooperatives is increasing year by year and it reached to 24 billion Turkish liras in 1980.

The cooperatives export only agricultural products from Turkey to the other countries. The number of agricultural product varieties sold out of the countries is 26 which is considered quite high. One third of the total export of this kind of products is accomplished by the co-operatives.

The highest parts of import is also made by private sector in Turkey. The share of co-operatives in the total import is the least. The annual import rate of Private Sector is 44,26 percent, State Sector is 43,85 percent and Cooperative Sector is 11,79 percent of the total import quantity in the period of 1976-1980.

The co-operatives are accomplished annually 1,18 percent of the total import value in the same period. The goods imported by cooperatives are machines, equipments and materials for processing of the raw products.

Co-operatives are supplementing the extra values to the national economy by augmenting net export values, by creating new job facilities for unemployed people, by processing the products to the further stages and by introducing the new technology to the plants.

GIDA VE TARIM KONUSUNDA
POLİTİK VE EKONOMİK GÖRÜŞLER ARASINDA MÜCADELE

Yazan : *Theodore W. SCHULTZ*
Çeviren : *İsmail Orhan TÜRKÖZ*

«Tarım ürünlerinin müstakbel fiatı nasıl olacaktır?» sorusuna çeşitli cevaplar verilebilecektir. Meseleyi pür ekonomi açısından ele aldığımız zaman gelecekte fiatların düşeceğini tahmin etmek mümkün olabilecek; fakat, politik yönden yapılanlara baktığımız zaman da bunun gerçekleşmesinin pek de mümkün olmadığı görülecektir. «Bu arada milletlerarası konferanslarda yetersiz raporlar hazırlanır ken sosyal düşünceler de güçlü ideolojiler geliştirmeye devam edecektir. Fakat ne yazıkki rapor ve ideolojiler gıda üretimde yararlı olamayacaktır. Allaha şükür ki bitki ve hayvanlar rapor okumamakta ve herhangi bir kükümetin herhangi çeşitten bir ideolojisine göre farklı tutumlar göstermemektedirler.» 1976 Temmuzunda Kenya'nın başşehri Nairobi'de toplanan Milletlerarası Tarım Ekonomistleri Konferansında yaptığım «Ekonomi, Tarım ve Politik Ekonomi» başlıklı konuşmamı bu sözlerle bitirmiştim. Bu makalede konuya o konuşmamda bıraktığım noktadan devam etmekteyim.

(*) Bu makalede, Nobel Ödülü kazanmış bir tarım ekonomisti olan Theodore W Schultz, devlet müdahalelerinin, normal tarım ekonomilerini, bazan çiftçiler bazan tüketicilerin aleyhine, olumsuz yönde nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Yazar, bazı gelişmiş ülkelerde, fiatların sun'i olarak yüksek tutulması yoluyla şehir halkının aleyhine bir politika izlenirken kır nüfusu fazla olan bazı gelişmekte olan ülkelerde fiatların küçük bir şehir nüfusu lehine istenerek düşük tutulduğuna işaret etmektedir.

A.B.D. nin önemli tarım eyaletlerinden Güney Dakkota'da bir çiftlikte doğan Schultz Ortabatı üniversitelerinden tarım ekonomisi tahsil etmiş, Tarım ekonomisi konusunda A.B.D. de yaygın bir üne sahip olan Iowa Devlet Kolejinde 13 yıl öğretim üyesi olarak çalıştıktan sonra, 1943 yılında Şikago Üniversitesi Ekonomi Fakültesine girmiş ve Fakültenin Dekanlığına kadar yükselmiştir. Halen aynı Fakültede Emeritus Profesördür. Tarım konularında meşhur bir yazar ve hoca olan Dr. Schultz 1979 yılında Sir Arthur Lewis'le birlikte ekonomi dalında Nobel ödülü kazanmıştır.

Sovyetler Birliği ve Çin dışındaki ülkelerde iki önemli gıda tahılının, yani buğday ve pirincin, üretimi genellikle iyi olmaktadır. Şu anda oldukça büyük buğday stokları mevcut bulunmakta ve bu ürünün fiyatının, normal arz ve talep dengesinin tayin ettiği fiyatların önemli ölçüde altına düştüğü görülmektedir. Ne varki Avrupa Ekonomik topluluğuna dahil olan ülkelerle Japonya başta olmak kaydıyla, bazı ülkelerde tarım ürünlerinin fiyatları, politik tercihlere bağlı olarak, normalden yüksek tutulmaktadır. Zira bu ülkeler politik açıdan sera tarımını tercih etmiş bulunmaktadırlar. Tam aksine, düşük gelire sahip pek çok ülkelerde tarım ürünlerinin fiyatları düşük tutulmakta, şehir halkına ucuz gıda maddesi temin edebilmek için politik vasıtalarla tarım üzerine konan ipotek devam ettirilmektedir.

Dünyanın her tarafında mevcut potansiyel dikkate alındığında; kuraklık, kötü muson yağmurları, çeşitli zararlılar, bitki ve hayvanlarda görülen salgın hastalıkları gibi tabii felâketlere rağmen, önümüzdeki 30-40 yıllık bir dönem zarfında zirai üretimin; talepte gelir ve nüfus artışlarından ileri gelen büyümeleri karşılayabilecek kadar büyük olacağı tahmin edilmektedir. Bu makalenin ana amacı, politikanın, bu ekonomik potansiyelin gerçekleşmesine inkân vermediğini göstermektedir. Halen politika, kelimenin gerçek anlamıyla ekonomiye karşı vaziyet almış bulunmaktadır.

Düşük gelire sahip ülkelerin pek çoğunda, tarım sektöründeki ekonomik potansiyellerin gerçekleştirilememesindeki sorumluluk, geniş ölçüde, politikaya ait bulunmaktadır. Şu anda, tarımdaki gelişmeyi sınırlandıran fizikî ve biyolojik faktörler, politik sınırlamalardan dolayı ekonominin kötü işlemesi sonucu, geri plâna atılmış bulunmaktadır. Bu durum, kısmen, fizikî ve biyolojik sınırlamaların, tarımla ilgili araştırmalarla, geniş ölçüde azaltılmış olmasından ileri gelmektedir. Diğer yandan, tarım kalkınması için kullanılacak sermayede görülen artışlar oldukça tatminkâr olmakla beraber genellikle yanlış yerlere yanlış biçimde tahsis edilmektedir. Bu yanlışlıklara ve diğer politik sınırlamalara rağmen, düşük gelire sahip ülkelerin pek çoğunda tarımın, an'anevi arz talep dengesini kırdığı görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak tarım daha dinamik bir yapı kazandıkça, bu alandaki müteşebbislerin ekonomik fonksiyonu önem kazanacaktır.

Daima güç olmakla beraber politika ile ekonominin fonksiyonlarını birbirinden ayırmak gerekmektedir. Sorumlu devlet kuruluş-

ların salon ve koridorlarında ekonomistlere, hükümetlerin kumandası altında yürütülen ekonomi politikalarını savunacak «el altındaki adam» muamelesi yapılmaktadır. Devlet tarafından tesbit edilen fiatlar ekonomik fiatlardan büyük farklılıklar göstermekte ve sanki hükümeti kontrol altında tutan hakim siyasi menfaat guruplarının ihtiyaçlarına cevap veren bir politik pazar varmış intibai yaratılmaktadır. Bu politik pazarlarla gerçek ekonomik pazar arasındaki farklılık, dünyanın, tarım üretiminde sahip bulunduğu potansiyeli değerlendirmekte uğradığı başarısızlıkta kilit rol oynamaktadır. Bu uygulama ve politikalardan dolayı uzun dönemde refahı artırıcı imkânlarda da büyük kayıplar görülmektedir. Düşük gelire sahip pek çok ülkeler, şehirlere ucuz gıda maddesi temin edebilmek için, tarım ürünlerinin fiatlarını düşük tutmakta ve bundan dolayı tarımda modernizasyonu geciktirmektedirler. Bunun tabii bir sonucu olarak bütün tüketiciler, uzun dönemde, tarımda gerçek maliyetin azalması sonucu ortaya çıkacak düşük fiatların yararlarından mahrum kalmaktadırlar.

Hernekadar gıda üretmek için gerekli kaynaklar kıt ise de, devletin tarım konusunda yaptıklarını savunmak için girişilen tartışmalarda herhangi bir kılık söz konusu değildir. Bundan dolayı, gıda maddesi üretici ve tüketicilerinin oynadıkları ekonomik rolün en çoğa çıkarılması konusunda, pek çok karışıklık ve yanlış anlamalar mevcuttur. Kanaatimce, bu alanda kamu teşebbüsleriyle özel teşebbüsler arasında görülen anlaşmazlıkların temelinde bu karışıklık ve yanlışlıklar yatmaktadır. Bu konudaki tutarsızlıkların haddi hesabı yoktur ve yürütülmekte olan faaliyetlerin pek çoğu üretim artışlarını azaltacak mahiyettedir.

Konferanslarda yapılan konuşmalarda ileri sürülen ideoloji ve teorilerle, gıda ve tarım konusunda hazırlanan ve haddi hesabı bulunmayan raporlarda yazılanların yarattığı karışıklıkların bazen, hemen hemen, Babil Kulesi inşaatının yarım kalmasına sebep olan karışıklıklarla boy ölçüşecek bir düzeye çıktığı görülmektedir. Sağdan soldan: tarım sektörünün dünyanın, üretim kapasitesini zorladığı; kimyevi gübrelerin toprağa zarar verdiği, bitkilerin tabii yapılarını bozduğu ve enerji yönünden çok pahalı olduğu; modern tarım teknolojisinin iyi bir toplum yaratmaya elverişli olmadığı konularında sesler işitilmektedir. Ayrıca, toprak sahiplerinin yararlı bir iş yapmadıkları ileri sürülmekte; adaletin, ilk önceliğin küçük çiftçilere verilmesini emrettiği belirtilmektedir. Bu sonucu iddia, bilim adamlarından, sadece küçük çiftçilerin yararına sonuçlar ve-

ren yeni bitki çeşitleri geliştirmelerini isteyecek kadar ileri götürülmektedir. Adaletin gerçekleştirilmesiyle ilgili bulunan ve birincisine aykırı düşen diğer bir istek de parasız gıda maddesi sağlanabilecek mağazaların açılması ve bunun kamuya yüklediği külfetlerin azaltılması için çiftçilerden ucuz fiatla gıda maddesi temin edilmesidir. Daha serbest bir milletlerarası ticaret, bazılarınca, gıda ve diğer tarım ürünleri fiatlarının istikrarsızlığında ve tarım ürünlerinin ticaret şartlarındaki gerilemelerde bir temel faktör olarak görülmektedir. Milletlerarası ticaretin bu ve diğer buna benzer olumsuz etkilerinden kurtulmak için konan gümrük vergileri, ithalat kotaları, A.B.D. nce uygulanan barış için Gıda programı da dahil olmak üzere, ihracata sağlanan destekler dünya gıda üretiminin azalmasına sebep olmaktadır.

Bir Kavram Olarak Gıda ve Tarım

Takibedilen politikalar sonucu maruz kalınan ekonomik kayıplar oldukça büyük olmakla beraber, bu politik tutumların sürüp gideceği anlaşılmaktadır. Zira hükümetlerin, gıda ve tarım konusunda yaptıkları ekonomik hatalardan ders almakta oldukça yavaş oldukları görülmektedir. Nitekim 1973-74 yılında gıda tahıllarıyla petrol; 1974 yılında şeker fiatlarında görülen hızlı artışların yarattığı şoktan önce de durum böyle olmuştu.

Gıda ve tarım konusunda düşünürken tutarlılık ve geçerlilik istikametinde atılacak ilk adımın kavramlarla ilgili olması gerekmektedir. Gıda nedir? Bu sorunun cevaplandırılmasında hükümetler, ev idaresinden sorumlu kişilerin derin idrakinden bile yoksun bulunmaktadırlar. Nitekim politikaların belirlenmesinde ve bu politikaların tüketim üzerindeki tesirlerinin araştırılmasında, halkın günlük beslenmesini sağlayan gıda maddelerinin, münhasıran bir çiftlik ürünüymüş gibi mütalâa edilmesi yeterli görülmemektedir. Halkın her gün tüketmekte olduğu gıda maddelerinde tecessüm eden ürün ve hizmetlerin, sadece işlenmemiş tarım ürünlerinden ibaret olmadığı, açıkça bilinmektedir. Tarımdaki üretim faaliyetleriyle, tüketime hazır hale getirilmiş bulunan, gıda maddeleri arasındaki ilişki, genellikle, oldukça zayıftır. Herkes tarafından açıkça bilindiği gibi evlerde yenilmek üzere hazırlanan gıda maddeleri, hanımlarca yapılanlar başta gelmek kaydıyla, önemli üretim faaliyetlerine konu edilmektedir. Çiftlikteki aileler bile sadece bir kaç ürünü hasat edildiği şekilde yiyebilmektedirler.

A.B.D. gibi yüksek gelire sahip bulunan ülkelerde, gıda maddesiyle ilgili olarak yapılan harcamaların sadece üçte biri, çiftçilere ödenen «çiftlik değeri»nden ibaret bulunmaktadır. Gıda maddeleri harcamalarının geriye kalan üçte ikilik bölümü, «pazarlama faturası»ndan oluşmakta; bunun içinde yer alan işçilik masrafları hemen hemen gıda maddelerinin çiftlik kapısındaki değerine eşit bulunmaktadır. Düşük gelir düzeyindeki ülkelerde «pazarlama faturası»nın toplam gıda masrafları içindeki payı oldukça küçük olmaktadır. Hal böyle olunca, ham gıda maddelerinin çiftlik kapısındaki değeriyle tüketicilerin gıda maddeleri için ödedikleri masrafları birbirinin aynıymış gibi değerlendirmek fahiş bir hatadır.

Kötü beslenmenin tarımdaki üretime hamledilmesi vakiasında bir başka hata daha işlenmiş olmaktadır. Meselâ kötü beslenmenin bir şekli olan şişmanlığın tarımla hiç bir ilişkisi yoktur. Aynı şekilde, tüketici talepleriyle ne kadar uyumlu olursa olsun, tarım, kötü beslenme problemlerini çözebilecek bir güce sahip bulunmamaktadır. Tarımla kötü beslenme arasında yakın bir ilişki bulunduğunu varsayan kolay düşünce tarzı aşırı ölçüde yanıltıcı olmaktadır.

Tarımla ilgili kavramlarda görülen yetersizlikler sayılamıyacak kadar çoktur. Millî istatistiklerde tarım bir sektör olarak görülmekte ve bir dizi kaynağın tarımda değerlendirildiği kabul edilmektedir. Nevarki klâsik bir şekilde yapılan bu hesaplar yanıltıcı bir karakter taşımaktadır. Bunlardan en önemlisi, istatistiklerin tarımla uğraşan nüfusu doğru olarak göstermekte yetersiz kalışıdır. Bunun en önemli sebebi, bütün dünyada, çiftliklerde yaşayan halkın önemli bir bölümünün zamanının büyük bir kısmını çiftlik dışı işlerde harcamakta oluşudur. Japonya'da çiftçilerin beşte dördü zamanlarının sadece sınırlı bir bölümünü bu işe ayırmaktadırlar. A.B.D. nde çiftçi ailelerinin gelirlerinin yarısı çiftlik dışı kazançlardan oluşmaktadır. Düşük gelir gurubuna dahil bulunan bütün ülkelerde de çiftçi aileleri çiftlik dışı işlere büyük vakit ayırmaktadırlar. Aynı şekilde ücretli işçileri doğru dürüst bir şekilde saymak da mümkün olamamaktadır. Bunların hepsi çiftliklerde yaşamadığı gibi pek çoğu da zamanlarının sadece sınırlı bir bölümünü tarım sektörüne tahsis etmektedirler. Bütün bunlara ilâveten, tarımın dinamik bir yapıya sahip oluşu, bu sektördeki müteşebbüslerin oynadıkları rolün ekonomik değerini arttırmaktadır. Ne varki bu husus, tarım-

daki insan kaynaklarının katkısı hesaplanırken büyük ölçde ihmal edilmektedir. İnsangücü dışında kalan kaynaklar da insan kaynağı kadar heterojen bir yapıya sahip bulunmakta ve bunlar arasında gerekli ayırım yapılamamaktadır. Çok iyi bilinen fakat zaman zaman unutulmuş diğer bir husus da tarımdaki faaliyetlerin önemli bir bölümünün gıda maddeleri dışında kalan ürünlerle ilgili oluşudur.

Politika ve Tarım Arasındaki Evlilik Bağı

Bu başlıkta mecazi anlamda kullanılan ve ayrılması mümkün olmayan bir beraberliği ifade eden «evlilik» tabiri sadece bir dereceye kadar maksadı ifadeye yeterli olmaktadır. Herkesin en iyi yaptığı işte ihtisaslaşmasını esas alan bir işbölümü uygulanmasında ideale ulaşmak bir yana ona yaklaşmak bile nadiren mümkün olabilmektedir. Bu nadir hallerde ise ideal bir politik ekonominin uygulanmakta olduğu ileri sürülebilecektir. Şüphesiz, bazı ülkelerde ekonomiye büyük değer verildiği, optimum durumda olmayan politikaların ona göre ayarlandığı zamanlar da olmuştur. Nevarki şu anda bütün dünyada, politikanın kurduğu hakimiyet ekonominin gereklerinin yerine getirilmesini önlemekte ve onun fonksiyonunu düzgün bir şekilde yerine getirmesine imkân bırakmamaktadır. Bu öyle bir evliliktir ki sona erdirilmesi de kolay kolay mümkün olamamaktadır.

Politik ve ekonomik faaliyetler bağımsız bir ülke teşkilâtının iki önemli fonksiyonunu temsil etmektedirler. Bu iki fonksiyonun birbirine bağımlı oluşu açıkça bilinmektedir. Bunlardan herhangi birinin diğerinin yerine ikame edilmesi de muhakkak ki söz konusu değildir. Ülkenin ekonomik faaliyetleri ne kadar iyi organize edilirse edilsin ekonominin ifa edemeyeceği bir takım lüzumlu devlet fonksiyonları mutlaka mevcut bulunacaktır. Buna karşılık dinamik bir tarım ekonomisinde sadece çiftçilerin ve ev hanımlarının etkin bir şekilde yerine getirebilecekleri müteşebbüslere has bir takım fonksiyonları da mevcuttur. Hem ekonomi hem de politika, önemli fonksiyonlar ifa ettikleri halde bunlardan her birinin oynayacağı en uygun rol ve bunlar arasındaki iç ilişki üzerinde salim bir şekilde düşünmek genellikle mümkün olamamaktadır. Zira bu saha doktrinlerle karıştırılıp arap saçına döndürülmüştür.

Ekonomi ve politikanın üretim ve tüketim üzerindeki etkilerini birbirinden ayırabilmek için, politik pazarın bir gereği olan poli-

tik davranışlara bağlı olarak ortaya çıkan sonuçlar üzerinde durmak yararlı görülmektedir. Politik pazar; açık rekabet esasına dayalı ekonomik pazardan esaslı ölçüde değişiklik göstermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, yüksek gelire sahip ülkelerin önemli bir bölümünde politik pazar, vergi ödeyen halk ve tüketiciler aleyhine tarım ürünleri için yüksek bir fiyat uygulamaktadır. Buna karşılık düşük gelire sahip ülkelerin önemli bir bölümünde politik pazarın tarım ürünlerine uyguladığı fiyat oldukça düşük bulunmaktadır.

Gıda ve tarım politikası, bir anlamda, bir paradoksu ifade etmektedir. Son bir kaç on yıllık dönemde çiftliklerde yaşayanların payı ve yararlarıyla gıda ve tarım politikalarına etki biçimleri arasında güçlü fakat zıt istikametlerde çalışan bir ilişki teşekkül etmiş bulunmaktadır. Tarım'da uğraşanların genel nüfusun önemli bir bölümünü oluşturduğu düşük gelir grubuna mensup ülkelerde gıda ve tarım politikaları şehir nüfusunu ileri derecede kayırmaya mütemayil bulunmaktadır. Buna karşılık Federal Almanya Cumhuriyetindeki mütevazı çiftlik sektörünün veya Japonya'daki oldukça küçük bir kırılık yöre nüfusunun, vergi mükellefleri ve şehirli tüketiciler aleyhine tarımı destekleyen yasama organı üzerinde güçlü ve aşırı bir müessiriyete sahip olduğu bilinmektedir. Bunun, siyasi bilimciler tarafından yapılmış makul bir izahını ben şahsen bilememekteyim. A.B.D.nde Tarım sektöründe çalışanların, toplam nüfusun % 4 ünden ibaret bulunmalarına rağmen, teşkil ettikleri menfaat gurubları marifetiyle oynadıkları büyük rol, pek çoklarıncı Federal Devletin yapısıyla ilgili bir çerçeve içinde izah edilmektedir.

Dünyanın her tarafında, devletin kurduğu politik pazarın, gıda ve tarım ürünleri ile ilgili ekonomik pazarın işleyişini aksattığını gösteren sayısız deliller görülmektedir.

Yüksek gelir gurubuna dahil ülkelerin, bu konudaki politik tahrifat lüksüne dayanabilecekleri söylenebilecekse de, düşük gelir gurubuna dahil ülkelerin pek çoğunda gıda maddeleri mevcudu öylesine düşük ve hayatın idamesi için zaruri olan düzeye öylesine yakındır ki bunların, politik pazarlarının engelleyici tesirlerinden dolayı kaybedilen ilâve tarım üretiminden vaz geçmelerini anlamak mümkün olamamaktadır.

Tarım Araştırmaları Sektörü

Tarımla ilgili ve düşük gelir grubuna dahil ülkelerin ihtiyaçlarına uygun ilmi araştırmalarda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Fakat, üreticilerin heveslerinin kırılmasından dolayı, bu araştırmalar sonucu elde edilebilecek ek katkılardan gereğince yararlanılamamaktadır. Her ne kadar tarımla ilgili araştırmalara duyulan ihtiyaç devam etmekteyse de, bu konu şu anda düşük gelir gurubuna dahil ülkelerin pek çoğunda sınırlayıcı bir faktör olarak görülmemektedir. İlki bir özel vakfın araştırmalara yönelik teşebbüsüyle başlatılmış bulunan Milletlerarası Ziraî Araştırma Merkezleri önemli bir buluş teşkil etmekte ise de millî zirai araştırmalar bu konuda katkıda bulunabilecek birinci derecede müesseseler olma vasfını korumaktadırlar. Bu tip araştırmaların başarıya ulaşip ulaşamayacaklarında şüphe etmek için çok az sebep mevcuttur. Ancak ne varki bu konudaki nadir müteşebbis kabiliyetlere gerekenden çok az önem verilmekte; bunun yerine lüzumundan fazla büyütülmüş büyük araştırma kuruluşlarına heves edilmektedir. Aslında, ister Milletler arası Araştırma Merkezi veya A.B.D. Milli Bilimler Vakfı; ister A.B.D. Tarım Bakanlığı, isterse büyük bir özel araştırma vakfı veya araştırmaya yönelmiş büyük bir üniversite olsun, sıkı bir şekilde kontrol edilen büyük bir kuruluş yaratıcı araştırmaları dumura uğratmakta ve onların ölümüne sebep olmaktadır. Fakat incelemekte olduğumuz konu için daha önemli olan husus, bu sektörde, heveslerin kırılması ve teşvik eksikliğine bağlı olarak, araştırmalara ve bu araştırmaların sonuçlarının değerlendirilmelerine tesir eden olumsuz etkilerin ortaya çıkmış olmasıdır.

Modernleşme Dinamik Bir Dengeyi Gerekli Kılar

Tarımın modernleştirilmesi ne bir plân, ne bir politika, ne de devletin emir ve isteğiyle gerçekleştirilecek bir husustur. Modernleşme alelâde günlük işlerden farklı, bir ucu açık bir işlem olduğu için, bu konuda, çoktanberi yerleşmiş bulunan an'anevi tarımdaki ekonomik dengenin bir gereği olan, klâsik çiftlik idaresi yeterli olamamaktadır. Modernleşme dinamik bir ekonomik gelişme olayıdır ve yeni fırsatlardan yararlanabilmek için kaynak tahsisi ile ilgili yeni kararların alınmasını gerektirmektedir. Bu fırsatların, öncelikle anlaşılması ve yorumlanması, daha sonra da bunlara göre hareket edilmesi gerekmektedir. Tarım araştırmalarının katkısı fizikî ve bi-

yolojik sınırlamaları azalttıkça üretimi artırmak için yeni imkânlar ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde gelişen yeni sermaye imkânları da tarımdaki üretim potansiyelini çoğaltmaktadır. Bunların bir sonucu olarak ortaya çıkan ve ele alınmaya değer gözükken her yeni yatırım imkânı, mevcut dengeyi bozan ve kaynak tahsisinde değişiklikleri gerektiren yeni bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bundan dolayı dinamik bir ekonomide bu yeni denge gerekleriyle uğraşma yeteneğine büyük değerler izafe edilmektedir.

Kanaatımca tarımın modernleşmesinin ekonomik dinamizminden iki önemli sonuç çıkarılabilecektir. Bunlardan birincisi, ekonomide sürekli bir yeni denge gereğinin kaçınılmaz oluşudur. Bu gereği kanunla, devlet politikasıyla ve şüphesiz süslü sözlerle ortadan kaldırmak mümkün olamamaktadır. İkincisi ise, yeni ve daha iyi fırsatların anlaşılması, yorumlanması ve bunlara göre vaziyet alınması hususlarında müteşebbis çiftçilerin yürüttüğü fonksiyonlarının devlet tarafından yerine getirilmesinin mümkün görülmesi-
dir.

İnsan Sermayesi : Müteşebbis Çiftçiler

Bütün dünyada çiftçiler; maliyet, gelir ve riskle ilgili işlerle uğraşırken devamlı hesap yapan bir ekonomik ajanı temsil etmektedirler. Onlar tahsis kararlarının alınmasını gerektiren, kendilerine ait, küçük alanlarda gelişen şartlara öylesine hassas bir uyum göstermektedirler ki uzmanların ekseriyeti bunların ne kadar etkin olduklarını anlamaktan âciz kalmaktadırlar. Eğitim ve sağlık durumlarıyla, kendi alanlarında ortaya çıkan hadiseleri anlama, yorumlama ve onlara göre vaziyet alma konusundaki tecrübelerine ve diğer hususlara göre birbirlerinden farklılık göstermelerine rağmen çiftçiler, bu konuda, çok önemli bir insan kaynağını yani, teşebbüs gücünü temsil etmektedirler. Çiftliklerin çok önemli bir bölümünde aileyi temsil eden ikinci bir teşebbüs daha bulunmakta ve ekonomik faaliyetler yönünden, ev yöneticileri ve/veya ev hanımları tarafından temsil edilen bu teşebbüsü yürütenler, kendi zamanlarını şu veya bu işe tahsis eder, çiftlik ürünleriyle pazardan alınmış diğer ihtiyaç maddelerini ev üretiminde kullanırken bir müteşebbis gibi davranmaktadırlar. Milyonlarca kadın ve erkek küçük ölçüde üretim yapan bu ünitelere teşebbüs gücü sağlamak ve bu anlamda da tarım, ekonominin temerküz etmemiş bir sektörünü temsil etmektedir. Hükümetler, tarımdaki

teşebbüs fonksiyonunu devraldıkları yerlerde tarımı modernleştirme görevini ifa etmekte başarısızlığa uğramaktan kurtulamamışlardır. Buna karşılık hükümetlerin tarımı millileştirmedikleri ülkelerde, çiftçilerin ve ev hanımlarının oynadıkları müteşebbis rol ve bunlara açık olan ekonomik fırsatlar büyük bir önem arzettek ve değerlendirilmektedir.

Tarımın modernleştirilmesinde; sulama kuyu ve kanallarıyla, drenaj ve tahliye kanalları, yeni çeşit tarım alet ve makinaları, su pompalamak için gerekli elektrik motorları gibi sabit sermaye tesisleriyle; yeni tohumluk çeşitleri, kimyevî gübre, ziraî mücadele ilâcı, yakıt ve elektrik temini için gerekli işletme sermayesi büyük bir ağırlık taşımaktadır. Pencab'ta bodur Meksika buğdayı çeşitlerinin adapte edilmesinde de olduğu gibi yatırımların yapılması kâr sağladığı zaman çiftçiler net gelir artışlarından yaptıkları tasarruflarla gerekli ilâve sermayenin önemli bir bölümünü sağlayabilmektedirler. Buğday çiftçilerine verilen borçlarının alternatif yatırım imkânlarında daha kârlı olduğunun anlaşılması halinde toplumdaki diğer kaynaklardan da ilâve bir sermaye imkânı sağlanabilmektedir.

Politik sermaye pazarının, genellikle, başarılı bir modernleştirme tecrübesine ayak uyduramadığı anlaşılmaktadır. Sermaye teşekkülü de dahil olmak üzere, tarımın modernleştirilmesi vakıasının başlıca amilinin kâr etme duygusu olduğu hususu uygulanmakta olan doktrine ters düşmektedir. Bu doktrin çeşitli yönlerden kâra karşı şüpheyle bakmaktadır: Kârın toprağı işliyenlere gitmesi halinde bunların tasarrufa ve yatırıma ehil olmadıkları ileri sürülmekte; topraklarının başında oturan çiftçilere gitmesi halinde bunların bu kârı, topraksız tarım işçilerini istismarda kullanacağı iddia edilmekte; topraklarının başında oturmayan çiftçilerin yararlanması halinde bunlar müsrif bir tüketici olarak görülmekte; nihayet mahallî faizciler de hırslı ekonomik parazitler olarak değerlendirilmektedirler. Sözün kısası tarım potansiyelinin kârlılık saikiyle harekete getirilip değerlendirilmesi istenmemekte; kârlılık söz konusu olduğunda çiftçilerin kumu altına dönüştürdükleri gerçeği bilinmezmiş gibi davranılmaktadır.

Yabancı sermaye tedariki de tarımın gelişmesinde nelerin uygun olduğunu ortaya koyan doktrinlerce engellenmektedir. Yabancı sermaye ile finanse edilen büyük sulama ve enerji barajları, yanlış kaynak tahsislerine güzel bir misal teşkil etmektedirler. Bu ko-

nuda elektrik enerjisi komponentlerinin durumu sulamaya nazaran biraz daha iyi bir manzara arz etmektedir. Barajlarda tutulan sularla yapılan sulamalar genellikle iki sınırlamaya konu olmaktadır. Herşeyden önce suyu tarlaya getirecek olan kanalların mevcut olmayışından dolayı sulama tesisleri genellikle yarım kalmaktadır. Ayrıca tahliye ve drenaj imkânlarının yokluğuna pek önem verilmemektedir. Diğer sınırlama ise kanallara su verme işleminin zamanlamasında ortaya çıkan güçlüklerden ileri gelmektedir. Zira barajdan su tahliyesi elektrik enerjisi ihtiyacına göre ayarlandığında bu tahliye zamanı sulama için genellikle uygun olmamaktadır.

Sulama ve su kullanımının kontrol edilmesi ve geliştirilmesiyle ilgili diğer yatırımları, pirinç tarımında özel bir önem arz etmektedir. Sulama kuyuları, elde edilecek gelirin yatırımı haklı çıkarması halinde, çiftçilerin hevesle başlyabilecekleri yatırımların biri olarak düşünülmektedir. Buna karşılık çiftçilerin ortaklaşa hareket etmeleri halinde dahi takatlarının dışında kalan bir takım sulama yatırımları da mevcut bulunmaktadır.

Tarıma tahsis edilen yabancı sermayenin gittikçe artan bir bölümü tarım reformlarına bağlanmaktadır. Bunların amaçları genellikle, büyük ve küçük çiftçiler arasındaki gelir eşitsizliğini azaltmakla ulaşılabilecek olan, adalet kavramlarıyla ifade edilmektedir. A.B.D. kongresi AID (Agency for International Development- Milletlerarası Kalkınma Ajansı) ye bu amaçla hazırlanacak projelere fon ayrılması ve teknik yardımların bu amaçla kullanılması konusunda talimat vermiştir. Ben şahsen kongrenin, yardım alan ülkelerden, 1934 yılından beri uygulanmakta olan kendi federal programları mucibince, kırlık yöredeki gelir dağılımını iyileştirici ve sefaleti azaltıcı tarım projelerini ele almalarını istemesinin başarısızlıkla sonuçlandığı konusunda, uyarılması gerektiğine inanıyorum.

Dünya Bankası da, tarım kalkınması için kaynak temin ederken, gittikçe artan bir tarzda bu adalet yaklaşımına bağlanmaya başlamıştır. Fakat ben şahsen, düşük gelir gurubuna dahil ülkelerde takibedilen ve kırlık yörelerdeki gelir eşitsizliğinin azaltılmasını amaç edinen yaklaşımın başarısızlıkla sonuçlanacağı kanaatına sahip bulunmaktayım. Nitekim bu yaklaşım, çok daha müsait şartlar altında, A.B.D. nde de müsbet bir sonuç verememiştir. Hal böyleyken aynı yaklaşımın düşük gelir gurubuna dahil ülkelerde başarı kazanmasını beklemek sadece bir hüsnü kuruntudan ibaret olmak-

tadır. Buna mukabil, başarı kazanabilecek ve tarımda üretimi engellemek yerine teşvik edebilecek alternatif yaklaşımlar da mevcut bulunmaktadır. Bu konuda mevcut en iyi çalışma meslektaşım, G. Edward Schuh tarafından yazılmış olan eserdir. Bu alternatif yaklaşımlarla ilgili misalleri bu eserde bulmak mümkün olabilecektir.

Meselenin Milletlerarası Ticaretle İlgili Yönü

Klâsik ekonomistlerin Devlet Merkantilizmine meydan okudukları zamandan beri milletlerarası ticarete politika ile ekonomi arasındaki mücadele devam edip gitmektedir. Ekonomi bir kale olarak İngiltere'yi yanına almaya muvaffak olmuş fakat Ortak pazara katılımıyla birlikte onu da kaybetmiştir. Dünya çapında alınan sonuçları kaydeden liste de yapılan yarışların önemli bir bölümünü ekonominin kaybetmekte olduğunu göstermektedir. Bu arada milletlerarası ticarete korumacılık yeniden kuvvet kazanmaya başlamış bulunmaktadır. Her ne kadar dünyanın her tarafında tarımın nisbî avantajı büyük ölçüde mahallî özelliklerden kaynaklanmaktaysa da pek çok ülkeler ticaretin sağladığı ekonomik yararları vazgeçmeyi uygun bulabilmektedirler. Bu durumda politikanın hakimiyetini sürdüreceği sonucuna varılabilecektir.

Gerçekten, her bağımsız devlet tarım ürünleri için kendisine has bir politik pazara sahip bulunmaktadır. Bu politik pazarların, ekonomik pazarların fonksiyonunu engellemek gibi, ortak bir özelliği mevcuttur. Ekonomik engellerin teşekkülünde ticaret sınırlamaları kilit rol oynamaktadır. Bu sınırlamaların milli tarım araştırma programları veyahut da Milletlerarası Ziraî Araştırma Merkezleriyle ortadan kaldırılması tabiatıyla mümkün değildir. Keza, bu sınırlamalardan, adalet sağlama amacına yönelmiş küçük-çiftçi programları ile veya düşük gelir gurubuna dahil olan ülkelerdeki kötü beslenmeyi hafifletmek için plânlanmış programlarla kurtulmak da söz konusu olamamaktadır.

Potansiyel tarım ürünleri ithalâtçısı olan bazı ülkelerin, okudukları dış ticaret engelleriyle, düşük gelir gurubuna dahil ülkelerin hatırı sayılı bir bölümünün tarımdan kâr sağlama imkânının, önemli ölçüde azaltıldığı bilinmektedir. Bu engellere konu olan ürünler oldukça uzun bir liste teşkil etmektedir. Dış ticarete konan sınırlamalara en güzel misal, kamıştan elde edilen şekere uygulanmakta olanıdır. Şeker üretiminde mukayeseli avantaj kamışa ait olduğu halde; Sovyetler Birliği, A.B.D. ve Avrupa ülkele-

ri gibi ılık iklim kuşağında bulunan bazı ülkeler, yüksek maliyette pancardan şeker imal etmekte ısrar göstermektedirler. Bunun bir sonucu olarak dünyada tüketilen şekerin beşte ikisi yanlış yerlerde üretilmektedir.

Hernekadar milletlerarası tarım ürünleri pazarları çeşitli sınırlamalara tâbi tutulmakta ise de bu pazarlarda düşük gelir gurubuna dahil ülkelerin yararlanabilecekleri bazı imkânlar mevcut bulunmaktadır. Ne varki bu ülkeler de iç politika gerekleri dolayısıyla bu imkânlardan faydalanamamaktadırlar. Kısaca, millî politikalar, tarımın çeşitli dallarının ülkeler arasında veya bir üke içinde belirli yerlerde sahip bulunduğu nisbî avantajlı durumundan yararlanmamıza ciddi bir engel teşkil etmektedir.

Ticaretin, diğer ürünlerin fiyatlarına nazaran, tarım ürünlerinin fiyatlarını baskı altına aldığı konusunda bir başka görüşün varlığı da bilinmektedir. Fakat, tarım ürünleri ticaret şartlarında görülen, milletlerarası ticaretinin sebep olduğunu ileri süren bu görüş tamamen yanlıştır. Eğer, milletlerarası ticarete konu olsun veya olmasın, bu ürünlerin gerçek fiyatları zamanla devamlı bir düşüş göstermemiş olsaydı mutlak gelir ve tüketim düzeyinin bugünkünden önemli ölçüde düşük olması gerekecekti.

Tarımın Modernleştirilmesi ve Politika

Düşük gelir gurubuna dahil ülkelerde sıradan çiftçilerin önemli bir politik etkisi yoktur. Bunlar siyasi pazarın insafına terk edilmişlerdir. Tarımda fiyatlar, kârlar, ve gelir önemli meseleleri teşkil etmektedir. Fakat, tarımın modernleştirilmesi söz konusu olduğu zaman politik pazar, kısa görüşlü, yavaş ve meseleleri hafife alan bir tutum içinde olmaktadır. Politik, pazar kısa görüşlüdür. Çünkü; modern girdilere yatırım yaparak zamanla üretim maliyetlerinin düşürülebileceğini ve dolayısıyla hem şehir hem de kırlık yöre sakinlerinin hakiki gelirlerinin artırılabilceğini görememektedir. Ayrıca, politik pazar, pek de yaygın olmamakla beraber, tarımın ekonomik gereklerine uyum gösterse bile, onu modernleştirme işlemini düzenleme ve yöntem konusunda lüzumundan fazla vurdum duymaz ve ağır işliyen bir tutum içinde olmaktadır. Benim burada belirtmek istediğim husus, bu modernleşme hadisesinin ekonomik veçhesinin politika düzenleyicilerinin büyük bir bölümünün asla idrak edemeyeceği kadar kompleks ve incelik isteyen bir konu olusudur. Modernleşmenin gerçekleşmesi tarım araştırmalarını, üze-

rinde durmağa değer yeni üretim imkânları karşısında çiftçilerin tavır alabilmelerini, endüstri tarafından üretilen bir dizi tarım girdilerinin kullanılmasını, ilâve sermayeyi; etkin insangücü, sermaye ve pazarı; çiftlik halkına eğitim ve sağlık hizmetleri götürmek suretiyle insangüsü stoklarının geliştirilmesini ve bunun gibi çeşitli ve ayrıntılı gayret ve faaliyetleri gerektirmektedir.

Modern tarımın bir zaman perspektifi içinde ortaya çıkan bir takım temel ekonomik özellikleri vardır ki politikanın kısa görüşlü tutumuyla bunları görmek mümkün olamamaktadır. Burada bunlardan beş tanesini belirtmekte fayda mülâhaza etmekteyim. (1) Tarım sektörü ekonominin geri kalan sektörlerine göre gerilemektedir. Bunun anlamı gıda ve giyim hammaddesi üretmek için tarıma ülkenin toplam kaynaklarından gittikçe azalan bir bölümünü tahsis etmenin gerekli olacağıdır. (2) Tarım sektöründe gerçek maliyetlerdeki düşüşün bir sonucu olarak, tarım ürünlerinin ticaret şartları, diğer ürünlere nazaran, kötüleşmektedir. (3) Hava şartlarının olumsuz etkileri bir yana bırakılacak olursa dünya tarımının barış yıllarındaki normal yıllık üretimi oldukça büyük bir kararlılık kazanmış bulunmaktadır. Gerçekten tarımın, kapasite kullanımında görülen artış ve azalışlara ve bunun bir sonucu olarak işsizliğe konu olan sanayii sektörüne nazaran daha büyük bir istikrar gösterdiği bilinmektedir. (4) Modernleşmenin, hava şartlarının tarım üzerindeki olumsuz etkilerini azaltacağı anlaşılmaktadır. A.B.D. nde Büyük Ovalarda üretilen buğday ve ayrıca mısır kuşağında üretilen mısır ürünlerinin miktarı bu gelişmeyi teyit eden deliller olarak değerlendirilebilecektir. (5) Çiftçilerin ifa ettikleri müteşebbis bir fonksiyonun hükümet tarafından müessir bir şekilde yerine getirilmesi mümkün görülmemektedir.

Tarımın modernleştirilmesi söz konusu olduğu zaman ekonomik pazarın yerine politik pazar ikame edilememektedir. Politik pazarın, bu gerekleri ancak kötü bir şekilde karşılayış sebepleri arasındaki aşağıdaki hususlar sayılabilecektir: (1) Düşük gelir gurubuna dahil ülkelerin önemli bir bölümünde politikacılar, mevcut şehir nüfusu için derhal ucuz gıda temin edilmesinden yana bir politika takibetmeye eğilim göstermektedirler. Fakat tarımın çabucak modernleştirilmesini istemek beyhude bir gayret olmaktadır. Zira kapasite artırıcı yatırımlar uzunca bir zamana gerek gösterdiği için bu konuda kestirme bir yol mevcut bulunmamaktadır. Diğer yandan çiftçilerin gerekli yatırımları yapmaları için bir kaç yıl devam eden optimum teşvikler yeterli olmamakta, bunların daha uzunca

bir süre devam etmesi gerekli görülmektedir. (2) Bu ülkelerin politikacıları kârlılıktan nefret etmektedirler. Diğer yandan modernleşmenin çiftçiler için kârlı olmaması halinde tarımın üretken dinamizmini geliştirmek de mümkün görülmemektedir. (3) Gerekli ek sermaye büyük ölçüde, modernleşme hadisesinin bölünmez bir parçası olan, yeni çeşit sermaye ve girdilere yapılan yatırımların kârlılığına inanan çiftçilerin yapacakları tasarruflardan sağlanabilmektedir. (4) Emtia anlaşmaları iyi bir politika aracı olarak düşünülebilirse de bunlar tarımı teşvik eden bir özellik taşımamaktadır. Bu vesileyle şunu da belirtelim ki bir şans eseri olarak emtia anlaşmaları kısa ömürlü olmaktadır. Bu anlaşmalar yürürlükte oldukları sürece, konu edindikleri emtiayla ilgili faaliyetlerin modernleşmesine engel teşkil etmektedirler. (5) Tarım ürünlerinin pazarlanmasından sorumlu olan ve bu ürünlerin alım ve satımını tekelleri altına alan heyetler, ihraç edilebilir malların nisbi avantajlarını tahrip etme eğilimi göstermektedirler. Bunlar çiftçilere ödenen fiatlarla ihracat fiatları arasındaki farktan dolayı bir süre için hükûmete iyi bir gelir sağlayabilmekteyseler de zamanla üretim düştükçe ihraç edilebilir malın miktarı ve buna bağlı olarak gelirden de düşüşler görülmektedir. Bu pazarlama heyetleri politik bakımdan etkin kişilerin de patronu haline gelmektedirler. Bu heyetler, çiftçilerin ekonomik refahları ile ilgili olarak hiç bir ilgi ve insafa sahip bulunmamaktadırlar. (6) Düşük gelir gurubuna dahil ülkelerin çoğu yüksek maliyette kimyevi gübre üretimini teşvik etmektedirler. Bu durum da, gübre kullanıldığında karşılığı derhal alınabilecek olan, yüksek verimli çeşitlerin yetiştirilemesini ve yaygınlaştırılmasını önlemektedir.

Kötü beslenme ile tarımın modernleşmesi arasındaki münasebetin hem incelenmesi müşküldür, hem de dünyanın çeşitli bölge ve ülkelerinde farklılıklar arz etmektedir. Şahsen, bu konuda bir teklif geliştirmek için beslenme hakkındaki bilgilerimizin yeterli olduğunu sanmıyorum. Meselâ şişmanlık kötü beslenmenin yüksek gelir gurubuna dahil ülkelerde çok rastlanan bir çeşididir. Halbuki bu ülkeler ileri ölçüde modernleşmiş bir tarım sektörüne sahip bulunmaktadırlar. Tabiatıyla hiç bir kimse çıkıp da bu şişmanlık probleminin çözülmesi için tarımın modernleştirilmesinin yavaşlatılması gerektiğini ileri sürmeyecektir.

Düşük gelir gurubuna dahil ülkelerde kötü beslenmenin sebepleri, sonuçları ve şümülü hakkında daha ciddi karışıklıklar mevcuttur. Son yıllarda meseleyi dünya çapında ele alan beslen-

me uzmanları, bu problemin boyutlarını tesbit eder ve eski çalışmaları yeniden değerlendirirken meselenin yaygınlığı konusunda ki eski tahminleri oldukça küçültmektedirler. Fakat her şeye rağmen kötü beslenme dünyanın önemli bir bölümünde ciddi bir problem olma vasfını sürdürmektedir. Ancak, herşeye rağmen, hem ekonomik hem teknik açıdan mümkün olan modernleşmeyle gerçek fiatları düşürerek tarım üretiminin arttırılması yoluyla, gerçek gelirlerin yükseltilebileceği ve buna bağlı olarak tüketicilerin daha çok ve daha iyi gıda maddelerine olan taleplerinin artırılabilceği de bir gerçektir.

Kanaatımca daha iyi beslenme halk sağlığını geliştirmenin bir aracıdır. Sağlığı geliştirici faaliyetleri düzenlemek için de: Gıda maddesi, beslenme, sağlık hizmetleri, salgın hastalık kontrolü, refah, şahsî faaliyet ve özellikler gibi sağlığa olan talebi ve arzı belirleyen faktörleri bilmek yararlı olacaktır. Diğer yandan, tarım ürünleri için uygulanan fiat politikalarının üretime, ayrıca protein ve kalori tüketimine olan etkisi üzerinde çok az durulmuştur.

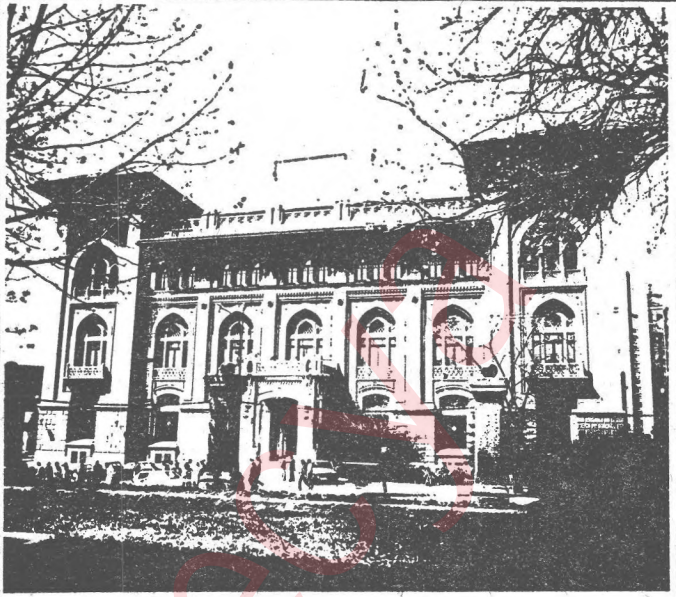
Gıda ve tarım ürünlerinin fiatlarının düşük tutulmasını adaletle ulaşmanın bir aracı olarak düşünen hükümet politikaları, tarımın modernleşmesini büyük ölçüde güçleştirmektedir. Adalet idealine böyle bir yaklaşım; düşük fiat politikalarının, şehirlerde yaşayan fakirlerin gerçek gelirlerini arttıracaklarını ve bu uygulamadan sadece büyük çiftçilerin zarar göreceğini ileri süren bir doktrine dayanmaktadır. Fakat, düşük gelir gurubuna dahil ülke'erde çok fakir durumda olanların büyük bir bölümü, köylerde ve çiftliklerde yaşamaktadır. Bu politikalarla bunların ekonomik durumları daha da kötüleşmektedir. Aynı şekilde tarımın modernleşmesi sayesinde gıda tahıllarının gerçek üretim maliyetlerinin düşürülmesi imkânı da önlenmekte ve buna bağlı olarak gıda maddelerinin daha ucuza satılmasıyla elde edilebilecek olan refah kazançlarından da mahrum kalınmaktadır. Bütün bunlara ek olarak, şehirlerde görülen gıda maddeleri kıtlığının ve karne uygulamalarının da bu politikanın bir sonucu olduğunu ileri sürmek de mümkün olabilecektir.

Gıda ve tarım konusunda mevcut politik pazarla ekonomik pazar arasındaki farklılıkları azaltmak için bir ekonomist neler yapabilecektir? Yapılabilecek şey ne olursa olsun, ekonomistlerin, hükümet kuruluşlarının eli altında tuttıkları bir kişi olarak kabul edilmeleri halinde bunun gerçekleştirilmesi mümkün değildir.

Onların bir ayukatıymış gibi davranmak ve politik pazardaki davranışlarını makul göstermek için gayret sarfetmekle şüphesiz hiç bir şey çözülmüş olmayacaktır. Böyle bir tutum ekonomi ilmini ucuza satmak anlamına gelecektir. Kanaatımca ekonomistlerin yapacakları ilk iş, düşük gelir gurubuna dahil ülkelerde gıda tahılları ve lif nebatlarında görülen üretim düşüklüğüne, büyük ölçtür. Yapılacak ikinci iş, hükümetlerin, tarımın modernleşmesini engelleyen çeşitli politika ve programlarıyla yönetim kurallarından her birinin olumsuz sonuçlarını analitik bir şekilde ortaya koymaktır. Bu konuda gerekli analizlerin ancak çok önemsiz bir parçası ekonomistler tarafından yürütülmektedir.

Ekonomistler tarafından yapılması gereken üçüncü ve en önemli görev ise ülke başında çalışmalar yaparak politik ve ekonomik pazarların rol ve fonksiyonlarını belirleyen mevcut müesseselerin yetersizliklerini cesaretle ortaya koymaktır. Çünkü uzun dönemde müesseseler, fikirler ve siyasî düşünceler üzerine bina edilmektedir. «Toplumun teşkilatlandırılması» gibi ötedenberi devam edip gelen önemli bir mesele üzerinde köklü ve ciddi düşüncelere gerçekten çok az rastlanmaktadır.

(Kaynak Economic Impact No: 31)

**ASIRLIK HİZMETİN
SEMBOLÜ**

T.C. ZİRAAT BANKASI

T. C. ZİRAAT BANKASI TEFTİŞ HEYETİ

Özet

Nurettin HAZAR

T. C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti Türkiye'de en eski Teftiş Heyetlerinden birisidir

Bilindiği gibi Ziraat Bankası Memleket Sandıklarının istihalesiyle (Bankaya dönüşmesiyle) 1888'de kurulmuştur. Teftiş müessesesinin başlangıcına 1867 tarihli Memleket Sandıkları Nizamnamesinde raslamaktayız. Bu duruma göre Ziraat Bankasında Teftiş Heyeti geleneğinin 115 yıllık bir geçmişi vardır.

1888-1891 yıllarında Bankada ayrı bir Teftiş Heyeti teşkil edilmemiştir. Bu dönemde Bankanın teftiş işleri, Ziraat Nezareti Müfettişlerince yürütülmüştür.

1892 tarihinde Teftiş işlemleri hakkında Bankaca bir Talimatname çıkarılmış ve banka muamelelerini bilen kendi memurları arasından ilk müfettişler alınmağa başlanmıştır. Ancak Müfettişler için ayrı bir seksiyon oluşturulmamış, bunlar doğrudan doğruya Umum Müdürlüğe bağlı sayılmışlardır.

İlk yıllar tayin olunan müfettişlerin çoğu ilk mektep, birkaçı rüştiye mezunudur. Yüksek tahsilli ilk müfettiş 1898 yılında göreve başlayan *Ahmet Kâzım*'dır.

Şimdiki Teftiş Heyeti Başkanlığının nüvesi, 1926 yılında ihdas edilen «Müfettişi Umumilik» ile kurulmuştur.

Müfettişlerin yüksek mektep mezunları arasından *seçme sınavı* ile atanmalarına 1926 yılından itibaren başlanmıştır.

Ziraat Bankası Teftiş Heyeti, genç kabiliyetler için bir mektep olmuş, geniş teşkilâtlı Bankaya değerli idareciler yetiştirmiştir. Bir çok müfettişler, Bankanın en üst kademesinde görev almış ve Türkiyenin öteki mali müesseselerinin yetişmiş eleman kaynağı olmuştur. 50'den fazla Banka Müfettişi Ziraat Bankası başta olmak üzere, çeşitli kuruluşlarda Genel Müdürlük ve Hükümetlerde Bakanlık mertebesine yükselmiştir.

T. C. Ziraat Bankasının faaliyetinde özel bir mevki işgal etmesi ve mevcut seksiyonlar arasında kuruluş tarihi bakımından en eskilerindne birisi olması gözönünde tutularak Teşkilât bölümünün sonunda Teftiş Heyetine yer verilmiştir.

T. C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti memleketimizdeki en eski teftiş teşkilâtlarındandır. *Müfettişlik Mesleği*, Memleket Sandıkları ile başlamıştır. Gerçekten, Mithat Paşanın teklifi ile Sandıklara, *Müfettiş* unvanı ile eleman tayin edilmesi, 28 Şaban 1284 (1867) tarihli iradei seniye ile kabul edilmiştir.

17 Rebiyülevvel 1284 (1867) tarihli Memleket Sandıkları Nizamnamesi de 28 ve 29 uncu maddeleri ile teftiş müessesesine yer vermiştir.

Sandık hesaplarının nasıl tutulacağına dair olan 28 inci maddede «... ve varidat yekûnundan masarifat tenzil olundukta mevcudu Sandık olmak lazım gelen para o anda meşhut olacağından ve işbu Sandıklar lazım gelenler tarafından *teftiş* olundukta şunu yazmamış idim, falanı kaydedecek idim yollu itirazat kabul olunmuyarak...» denilmektedir.

29 uncu madde de «... Sandığın masarifatı ile köylülere verilenlerin miktarı, müstakrizlerin isim ve kefil ve mevaddı sairesi ikraz esas defterine bakıldıkta malûm olacağından, bunun dahi *teftiş memurları* tarafından vukubulacak eseleye (sorulacaklara) cevap verilecek yolda dikkatlice tutulması ve silinmiş hâkedilmiş olmaması ihtar olunur» hükmü bulunmaktadır.

Nizamnamede yer aldığına göre, bu uygulamanın Menafi Sandıklarının Ziraat Bankasına dönüştüğü tarihe (1888 e) kadar devam ettiğine şüphe yoktur. Bu duruma göre Bankanın Teftiş Heyeti geleneğinin 110 yılı aşkın bir geçmişi vardır demektir.

Ancak 1888 tarihli Ziraat Bankası Nizamnamesi (Md. 22) Bankanın teftiş ve denetimini Ziraat Nezareti Müfettişlerine verdiğinden, ilk yıllarda ayrı bir Teftiş Heyeti teşkil edilmemiştir. Madde metni şöyledir : Bankanın muamelatını teftiş etmek ve Nizamnamenin tamamen mevki icraya vaazına nezaret eylemek ve sâl muhasebesini tetkik ve Bankaya müteâllik malûmatı lazıma ve mütealâtı mahsuslarını Meclisi İdarede beyan ve ledelicap Ticaret ve Nafia Nezaretine ve Bankanın Merkezi İdaresine iş'ar etmek Ziraat Müfettişlerinin cümlei vezâifindedir.»

Ticaret ve Nafia Nezareti; 12 cemaziyülahir 1306 1 Şubat 1305 (1889) tarihli Tahriratı Umumiyesinin son paragrafındaki «... her ne vakit murat edilirse canibi Hükümetten Sandık muamelâtının teftiş olunacağı ve bir fesat ve suistimal görüldüğü halde gerek Meclis Reisinin ve gerek Şube Memurunun işden el çektirileceği...» yolundaki talimatının yanlış ve Bankaya zarar verebilecek şekilde tatbik edildiğinin görülmesi üzerine, Vilâyetlerle müstakil Liva Mtasarrıflıklarına 18 Kânunısani 1308 (1892) tarihinde bir Tahriratı Umumiye göndermiştir. Bu Tahriratı Umumiyede; «... mezkûr şubelerin kuyut ve muamelâtının indelicap Canibi Hükümetten teftiş olunması iş'a kılınmış ise de Bankanın umum zürra ile muamelâtı kesiresi olmakla beraber ahaliden arzu edenlerin tevdi eylediği mebabığı faizle kabul etmek gibi nizamen ifasıyla mükellef bulunduğu vezaif icabınca muhafazai haysiyet ve itibarı pek mühim ve nazarı halkda kesri emniyet ve itimadı mucip pek küçük bir muamele vukuu muamelâtı esasından sektelendirerek Bankayı pek büyük zararlara uğratacağı cihetle emri teftişde ihtiyatkârane ve mütehassırane davranılması lâzım olduğu halde her nasılsa bazı kazalarda buraları nazarı dikkate alınmıyarak bazan ehemmiyeti maslahatın ademi takdirinden ve bazan da garazi mahsusaya tebaiyetten dolayı banka sandıkları ve defterleri olur olmaz sebeplerle sureti aleniyyede mühürlenip muamelât tatil olunarak teftişe kıyam olunduğu... teftiş edilen bir sandık memurunun henüz leyh ve aleyhinde bir netice hasıl olmaksızın gazetelerle aleyhinde bendler neşrettirildiği, maatteessüf görülmektedir... bankanın vaziyetiyle gayri mütenasip ve anzarı nasda haysiyet ve itibarını selb bir yolda müdahalât vukuu hittabi tecvîz olunamayacağına... dahi teseyyüp buyurulmıyacağı derkâr bulunduğu binaen bu bapda bir kaidei muttaride ittihazı lâzımeden görülmüştür... tahkikat icrasına lüzum görüldüğü halde hemen sandığın ve defterlerin mühürlenmesine ve memurun işden elçekdirilmesine ibtidar olunmayıp keyfiyetin kaymakamlıklardan mutasarrıflıklara iş'arıyla livalardan ya makamı vilâyet... vasıtasıyla veya hut muhaberat ile vakit geçmemek üzere doğrudan doğruya Nezareti Acziye müracaat olunarak buraca icrayı tahkikata tayin edilecek bir memur vasıtasıyla veyahu Nezareti Acziyeden vaki olacak iş'ara göre bir vasıtai münasibe ile nizamı dairesinde ... muktezasının ifası hususunun usul ittihazıyla keyfiyetin tamimen teb-

(*) 1892 Mayısından 1894 tarihine kadar Ziraat Bankası Umum Müdürü, ek görev olarak Ziraat Umum Müdürlüğü vazifesini de yapmakta idi.

liği Ziraat Bankası ve Ziraat Müdüriyeti Umumiyesinden (*) ifade olunmuş ve ehemmiyeti madde cihetiyle bervechi mukarrer...» denilmiştir.

13 Mayıs 1305 (1889) tarihinde çıkartılan bir Tahriratı Umumiyede, Ziraat Müfettişlerinin çalışma usulleri ve vazifeleri daha geniş bir şekilde açıklanmıştır.

6 Teşrinsani 1306 (1890) tarihini taşıyan *Şuabata Tahriratı Umumiye*'de ise, şube idare meclislerinin teşekkül tarzları, Ziraat Müfettişleri ile Şube Memurlarının Meclislerin tabii azaları oldukları, Ziraat Müfettişlerinin teftiş dairesi dahilinde hangi livada bulunursa bulunsunlar oranın Şube Meclisi içtimasında hazır olabilecekleri, ücret dahi alabilecekleri anlatılmıştır.

24 Kânunuevvel 1306 (1890) tarihli bir başka Tahriratı Umumiyede, Tahriratı Umumiye mecmualarının birer nushasının makbuz karşılığında Ziraat Müfettişlerine teslim edileceği şubelere bildirilmiştir.

Bundan başka, 22 Nisan 1305 (1889) tarihli *Cibayet Nizamnamesinin* 10 uncu maddesi, maarif hissesi dolayısıyla ve bu bakımdan, Banka hesaplarının esas ve muavin defterlerini tetkik ve teftiş etme yetkisini, Maarif Nezaretine ve onun adına Maarif Müdürlerine veya tayin edecekleri şahıslara bırakmıştır.

Ancak gerek Ziraat Nezareti Müfettişlerinin ve gerekse Maarif Nezareti yetkililerinin bankacılığa kâfi vukufu olmadığı ve bu yüzden teftiş ve murakebenin lâyıki ile yapılmadığı anlaşıldığından, Bankanın kendi elemanları arasından bankacılık muamelelerini bilen Müfettişler tayin edilmesine karar verilmiştir. Bu maksatla hazırlanan 20 Mayıs 1308 (1892) tarihli *Ziraat Bankası Şube ve Sandıklarıyla Mezkûr Bankaya Merbut Müessesatı Sairenin Sureti Teftişine Mübeyyin Talimatname* iradei seniyenin tasdikine iktiran etmiş ve aynı yıl Banka Müfettişlerinin tayinine başlanmıştır.

1892 Teftiş Talimatnamesi ile Banka Müfettişlerine; şube ve sandıkların hesap ve muamelelerini teftiş etmek ve teşkilâtta tetkik ve tahkikat yapmak görev ve yetkisi verilmiştir.

Talimatnameye göre, Müfettişler, teftişe başlamadan evvel yanlarında bulunan ve vazifeli olduklarını gösterir Ticaret ve Nafia Nezareti Celilesinden verilmiş bir yazıyı mahallin en büyük Mülkiye Memuruna ibraz edeceklerdir (Md. 2).

Teftişin nasıl yapılacağı 1 inci maddede şöyle anlatılmıştır : «Müfettişler Ziraat Bankası Şube ve Sandıklarıyla Ziraat Mektepleri ve nümune tarlalarının bilcümle ahvâl ve muamelâtı Maliyesini, defatir ve evrakı hesabiyesini, mezkûr çiftlik ve tarlaların anbarlarında bulunan zahireyi, sair eşyayı, demirbaş alât ve edavat ve hayvanatını, ve gayrimenkulleri muayene ve defterlerle karşılaştıracaklardır».

Bundan sonra Talimatnamede; teftişin süresi, şube ve sandıkların kaç senede bir teftiş edileceği, tahkikatın ne şekilde yürütüleceği, tarafsız hareket edileceği, İdari Merkeziye ile devamlı irtibat halinde olunacağı, teftiş lâyhalarının ve teftiş defterlerinin nasıl tutulup muhafaza edileceği bir önceki teftişle ilgili işlemlerin ne şekilde kontrol edileceği, harcırah ve maaşlarının ne şekilde alınacağı ve hangi ahvâlde mes'ul tutulacakları geniş bir şekilde gösterilmiştir.

Talimatnamenin sonuna bir de lâyiha (rapor) örneği konulmuştur.

5 Haziran 1309 (1893) tarihli Tahriratı Umumiyyede bir liva dahilinde bazı kazaların vakit yetersizliği sebebiyle Müfettişçe teftişi mümkün olmazsa buraların livanın Şube Müdürüne teftiş ettirilebileceği, şu kadar ki, ertesi sene o yerin teftişinin mutlaka müfettişlerce yapılacağı, bundan başka şube memurlarının kendilerine bağlı sandıkları senede en az birer defa teftiş edecekleri, müfettişler tarafından teftiş edilenlerin dahi teftiş tarihinden altı ay geçtikten sonra Şube memurları tarafından tekrar teftiş edileceği tamim edilmiştir.

8 Kânunuevvel 1309 (1893) günü Müfettişlere Mahsus bir Tahriratı Umumiye (Teftiş Genelgesi) yayınlanmıştır. Bu Tahriratı Umumiyyede lâyiha ve fezlekelerin (teftiş ve soruşturma raporlarının) tanziminde gözönünde tutulacak noktalar izah edilmiştir. Bunlar arasında; yolsuzluk hallerinin tesbiti, içten el çektirme, zimmet, ihtilâs ve hilekârlığı görülenler hakkında eksiksiz muamele yapılması lüzumu gibi hususlara ağırlık verilmiş ve işleri eksik bırakan müfettişlerin harcırahları kendilerine ait olarak tekrar hadise yerine gidip teftiş ve tahkikatı tamamlamağa mecbur tutulacakları anlatılmıştır.

26 Mayıs 1310 (1894) tarihinde «Ziraat Bankası Müfettişlerine Tamimen Tebliğine Lüzum Görülen Mevad» adıyla şubelere ye-

ni bir Tahriratı Umumiye yollanarak 20 Mayıs 1308 (1892) tarihli Teftiş Talimatnamesinin tatbikatta aksayan bazı hükümlerine açıklık getirilmiştir.

Bu Tahriratı Umumiyede; teftişi tamamlanan şube ve sandıklara alt lâyhaların, bitiş tarihinden itibaren 15 gün içinde muhakkak tanzim edilip İdareyi Merkeziye gönderilmesi, teftiş defterlerinin teftişin bitiminden itibaren bir ay içinde şubelerin cevaplarıyla birlikte bir yazıya bağlı olarak bir torbayla İdareyi Merkeziye postalanması, tashihe ve ıslaha muhtaç olan eksikliklerin şifahen anlatılmak ve tamamlanmakla beraber ayrıca bir varakaya yazılıp mühürlenerek bir nüshasının mahallinde bırakılması ve diğer nüshasının lâyhalarla birlikte Umum Müdürlüğe sevkedilmesi, şüpheli görülen ve suistimale müsait olan hallerde - mesullerinin tevil ve inkârına yer bırakmamak üzere - müsebbiplerinin tahriren isticvap edilerek evrakının lâyhaya rap'ediilmesi, teftiş sırasında tetkik ve muayeneden geçirilen defterler ve evrakı müsbite üzerine bir işaret konulup her sahifesine ve yekûn hanesine «görölmüştür» ibaresinin yazılarak müfettişlik mührü ile mühürlenmesi lüzumu belirtilmiştir.

Bu izahattan anlaşılacağı üzere, bugünkü müfettişlik resmi mührü kullanılması, paraf atma, imzalama ve mühürleme usulü o zamandan (1892) itibaren uygulanmağa başlanılmıştır.

Teftiş Talimatnamesinin yürürlüğe girmesine ve Bankanın kendi müfettişleri vazifeye başlamasına rağmen, bazı yerlerde Ziraat Nezaret-i Müfettişlerinin hâlâ Ziraat Bankası şube ve sandıklarını teftiş etmeğe devam ettiklerinin görülmesi üzerine durum Banka İdaresince Ticaret ve Nafia Nezaretine bildirilmiştir. Adı geçen Nezaret de Babiâliye yazarak talimat istemiştir. Babiâliden gelen 15 Mayıs 1310 (1894) tarihli 28 numaralı cevapta teftiş hakkının artık Banka Müfettişlerine ait olduğu açıklanmıştır. Bunun üzerine Ziraat Bankası Umum Müdürlüğünce, teşkilâta 14 Haziran 1310 (1894) tarihin taşıyan bir tamim gönderilerek, Ziraat Müfettişlerinin şube ve sandıkları teftiş edemeyeceklerini ve teftiş ve tahkik işlerinin münhasıran Banka Müfettişlerince yapılacağı tebliğ edilmiştir. Bu tamim aynen şöyledir :

«Ziraat Bankası Şuabatının Ziraat müfettişlerine dahi teftiş ettirilmesi hakkında Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaret-i behiyesinden vaki olan iş'ar ve olbapta Babiâli canib-i samisi ile Ticaret ve Nafia Nezaret-i celllesi beyninde cereyan eden muhabere üzeri-

ne şeref vürüt edne 15.5.1310 tarih ve 38 numaralı tezkire-i samiyeye-i cenab-i sadaret penahide, Banka iptida-i teşekkülünde ziraat müfettişlerine bir vazife-i teftişiye verilmiş ise de muahheren görülen lüzuma mebni Banka için mahsusen müfettişlr tâyin ve istihdam olunması hususuna irade-i seniye-i hazreti hilâfetpenahi şeref müteallik buyurulmasıyla ziraat müfettişlerinin vazife-i teftişiyelerine mahal kalmadığından kemafissabık müstahdem oldukları mahaller Banka şubeleri meclisinde âzâ olarak bulunmaları ve ancak devlet memuru ve meclis âzâsı sıfatıyla ziraat müfettişlerinin Banka hakkında verecekleri malûmat ve ihbaratın dahi nazarı dikkate alınarak ona göre icra-i tahkikat olunması lâzım geleceği emir ve iş'ar buyurulmuş olduğundan beyanı keyfi'ye iptidar olundu» denilmektedir.

«Ziraat Bankası Müfettişlerine Yazılmıştır» kaydını taşıyan 20 Eylül 1310 (1894) tarihli bir diğer Tahriratı Umumiyyede; şifahan tenbih ve ihtar edilen hususlar için Müfettişlerin varaka tanzim etmek yerine bu maddeleri de lâyhalarına almaları dolayısıyla gözetilen maksadın hasıl olmadığı ve her madde hakkında şubelere tafsilatlı tenbihnameler gönderilmesi mecburiyeti ile karşı karşıya kalındığı hatırlatılarak, bundan sonra bu noktalara dikkat edilmesi ve mevzubahis varakaların bir nüshası şubeye bırakılmakla birlikte, İdareye gönderilecek nushasının şube memuruna mühürlentirilmesi lüzumu belirtilmektedir. Bundan başka, Umum Müdürlükte dosya tutulması usulüne gidildiğinden, layihaların şubelerde saklanan bir deftere ayrıca dercine lüzum kalmadığı da Tahriratı Umumiyyede tenbih edilmiştir.

Ziraat Bankasına 1308 (1892) tarihinde ilk defa yedi müfettiş alınmıştır. Bunların hepsi ilk mektep mezunu olup adları ile tayin ve meslekten ayrılış tarihleri şöyledir : *Hasan Tevfik* (1 Şubat 1892 - 31 Kasım 1893), *Hayrettin* (12 Şubat 1892 - 10 Kasım 1893), *Raşit* (25 Haziran 1892 - 7 Aralık 1892), *Mehmet Sıtkı* (3 Temmuz 1892 - 31 Ocak 1895), *Servet* (1 Ağustos 1892 - 14 Ekim 1895), *Niyazi* (11 Ağustos 1892 - 6 Ocak 1893) ve *Namık* (21 Ağustos 1892 - 28 Mayıs 1894).

Teftiş Talimatnamesinde müfettişlerin bağlı bulunacakları merci belirtilmemiştir. Ancak bunların, tayini, sevk ve idareleri fiiliyatta doğrudan doğruya Umum Müdürlükçe yapılmıştır.

1893 - 1897 yılları arasında dokuz müfettiş daha alınmıştır. Bunlardan altısının hangi mektebi bitirdiği bile bilinmemektedir. Ötekilerden birisi ilk mektep, ikisi rüştüye mezunudur. Bu ilk rüştüye mezunu müfettişler; 1867 Trabzon doğumlu *Ali Necati* ile 1860 Amasya doğumlu *Abdülhalim Hilmi'dir*. Sırasıyla, 15 Eylül 1893 ve 7 Nisan 1896 tarihlerinde Bankaya girmiş ve 31 Ocak 1904 ve 10 Ocak 1904 tarihlerinde ayrılmışlardır.

1898 yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Çünkü Bankanın işlemlerinin genişlemesi sebebiyle teftiş esas ve usulleri hakkında değişiklik ve yenilikler yapılması lüzumunun duyulması üzerine 30 Teşrinisani 1314 (1898) tarihinde yeni bir *Teftiş Talimatnamesi* hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur.

Eski Talimatname ile o zamana kadar çıkarılan bütün Tahriyatı Umumiyelerin yerine kaim olmak üzere hazırlanan ve «Ziraat Bankasının Teftiş Talimatıdır» başlığını taşıyan bu Talimatname-nin bölümleri şöyledir :

- Birinci Fasıll : Zezaif ve Selâhiyet (Md. 1 - 10)
- İkinci Fasıll : Teftişin Sureti İcrası (Md. 11 - 18)
- Üçüncü Fasıll : Teftiş Lâyihasının Sureti Tanzimi (Md. 19 - 26)
- Dördün Fasıll : Tahkikatın Sureti İcrası (Md. 27 - 35)
- Beşinci Fasıll : Evrakı Tahkikiyenin Sureti Tanzimi (Md. 36 - 39)
- Altıncı Fasıll : Müfettişin Tavır ve Hareketi ve Mes'uliyeti (Md. 40 - 43)
- Yedinci Fasıll : Banka Memurın ve Müstahdeminin Müfettişlere Karşı Zezaifi (Md. 44 - 45)
- Sekizinci Fasıll : Lâhika (Md. 46 - 47)

Yeni Talimatnamenin 1 inci maddesine göre, Müfettişlerin «teftiş» ve «tahkikat» olarak iki vazifeleri vardır. Talimtanamede bu vazifelerin mahiyetleri şu şekilde açıklanmıştır :

«Teftiş : Bir Şube veya Sandığın hesabat ve muamelâtı Bankanın nizamât ve talimatı ile Âşâr Nizamnamesi, İcra Kanunu ve Damga Resmi Nizamnamesi gibi taallûku bulunan nizam-ı saire

dairesinde cereyan etmiş ve mevcudatı tamam bulunmuş ve Bankanın hukuku muhafaza ve emvali telef ve israftan vikaya edilmiş olup olmadığını kuyut ve muhaberatın tetkiki ile meydana çıkar-maktır.

«Tahkikat : Hariçten vaki olacak iş'ar ve şikâyetle veya idare-i merkeziyeden vuku bulacak tebligat üzerine veyahut esna-i teftişte görülecek bir emareye binan mmurin ve müstahdeminin bir güne su-i hal ve hareketleri vukuu istişmam edilmesi halinde haricen ve dahililen tetkikat ve teftişat ve isticvabat icrası ile hakikaten bir fenalık vuku bulmuş olup olmadığını ve olmuş ise derecesini ve ne sebeble irtikâp olunduğunu meydana koymaktır.»

Talimatnamede teftiş ve tahkikatın nasıl yapılaağ ve ne şekilde layiha ve fezleke tanzim edileceği anlatılmıştır.

Müfettişlerin tayinleri ve bağlı bulunacakları merciler hakkında bir sarahat olmadığından, eski uygulamanın devam ettiği anlaşılmaktadır.

1332 (1916) yılına kadar devam eden bu dönemde 41 Müfettiş tayin olunmuştur. Bunlardan 16 sının hangi mekebi biirdikleri belli değildir. 10 Müfettişin ilk ve 11 Müfettişin rüştiye ve 1 tane-sinin de idadi tahsilli oldukları kayıtlıdır. Ancak 3 ünün yüksek tahsilli olduğu görülmektedir. Böylece Ziraat Bankası Teftiş Heyeti camiasına ilk defa yüksek mektep bitirmiş bir Müfettişin 1898, ikincisinin 1900 ve üçüncüsünün de 1914 yılında girmiş olduğu tes-bit edilmektedir.

İlk yüksek tahsil yapmış Müfettiş *Ahmet Kâzım*'dır (1871-?). İstanbul 1871 doğumlu olan *Ahmet Kâzım* Bey, Mülkiye Mektebi Yüksek kısmını Temmuz 1890 da bitirerek, Kuzguncuk Rüştiye-sinde kısa süren Türkçe Muallimliğinden sonra 11 Kasım 1891 tarihinde Ziraat Bankasına girmiştir. Merkez Muhasebe Müdürlüğü Mukayyit Muavinliği, İstanbul ve Mülhakatı Şubesi Muhasebe Birinci Kâtipliği ve Dedeâğaç Şubesi Müdürlüğünden sonra Eylül 1898 tarihinde Ziraat Bankası Müfettişi olan *Ahmet Kâzım* Bey Nisan 1890'a kadar Müfettişlikte kalmıştır. (*)

(*) Mücellitoğlu Ali Çankayanın «Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler» adlı eserinde (Cilt III, sf. 444), *Ahmet Kâzım* Bey'in bundan sonra Beyrut, Konya ve Edirne Şube Müdürlüklerinde bulunduğu, 14 Kasım 1909 tarihinde Maliye Nezaretine geçtiği, burada çeşitli illerde Defterdarlık yaptığı ve 1927 yılında emekliye ayrıldığı ve fakat ölüm tarihinin tesbit edilemediği açıklanmıştır.

İkinci Yüksek tahsilli Müfettiş Banka kaydına göre 1866 İstanbul doğumlu, Mülkiye mezunu, Sergis (Serope Nores) Berberyan'dır (1867 - 1946). Müfettişliği, 17 Ocak 1900 - 19 Ağustos 1906 tarihleri arasında raslamaktadır. (*)

Ahmet Kâzım'dan 16 ve *S. N. Berberyan*'dan 14 yıl sonra Heyete giren, Hukuk Fakültesi mezunu, İstanbul doğumlu *Selâhattin Şakarcan*'dır (1890 - 1932). *S. Şakarcan*'ın Müfettişliği 29 Nisan ile 1 Nisan 1932 tarihleri arasındadır.

1874 Halep doğumlu *Mustafa Nedim Tezel* ise Ziraat Bankası Teftiş Heyetine giren ilk idadi (lise) bitirmiş müfettiştir. Adı geçen müfettişliği 27 Nisan 1911 - 26 Ekim 1927 tarihlerine tesadüf etmektedir.

(*) Mücellitoğlu Ali Çankaya'nın «Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler» adlı eserindeki (Cilt III sf. 277-278, Md. 166) bilgiler banka kayıtlarından farklıdır. Buna göre; 1867 doğumlu olan bu Müfettişin adı *Serope Nores Berberyan*'dır. Serkis, mes'eği sarraflık olan, babasının adıdır. *Serope Nores Berberyan* Temmuz 1887 de Mülkiye Yüksek kısmını bittikten sonra Şurayı Devlet Tanzimat Dairesi Mülazımlığına tayin olundu. 25 Ağustos 1889 tarihinde, yeni kurulan Ziraat Bankasının Umumi Muhasebe Kaleme Mukayyitliğine nakledildi. 30 Aralık 1900 tarihinde, açılan imtihanı kazanarak Banka Müfettişliğine; Mayıs 1910'da Umumi Muhasebe Kalemi Müdürlüğüne getirildi. 14 Eylül 1912 tarihinde Maliye Nezaretine geçti. Bu Nezarete Muhasabat Umum Müdürlüğüne kadar yükseldi. 1 Temmuz 1921 de emekli olduktan sonra Bağdat'a gitti. 1923 yılında kurulan Irak Hükümetinin hizmetine girerek Maliye Bakanlığında çeşitli vazifelerde bulundu. 1930 dan itibaren hayatını Paris'te geçirdi. 1946 yılında orada öldü.

Maliye Nezareti Memurları için açılan Mektepte Usuli Defteri (Muhasebe) dersi Muallimliği yapmış ve ders notları 1328 (1912) de İstanbul'da Kader Matbaasında «Usûli Muhasebe-i Umumiye» adıyla basılmıştır.

Maliye Bakanlığındaki dosyalar dahil çeşitli kaynaklardan takvili olarak verilen bu bilgilerin Banka kaynaklarından daha doğru ve sağlam olduğunu kabul etmek yerinde olur. Bu taktirde Serkis oğlu, *Serope Nores Berberyan*'ın 25 Ağustos 1889 dan 14 Eylül 1912 ye kadar Ziraat Bankasında çalıştığı ve bunun 30 Aralık 1900 - Mayıs 1910 tarihleri arasındaki dokübuçuk yıllık süresinin müfettişlikte geçtiğini kabul etmek lâzımdır.

Öte yandan şimdiki kadar bilinenin (T.C. Ziraat Bankası Teftiş Albümü sf. 11) aksine, *S. N. Berberyan*'ın, Teftiş Heyetinin ilk değil ikinci yüksek mektep mezunu üyesi olduğu anlaşılmaktadır.

Müfettiş Serope Nores Berberyan hakkında verilen izahattan da anlaşılacağı üzere, Ziraat Bankası Müfettişliğine şimdi olduğu gibi, o zaman da açılan müsabaka imtihanını kazananlar alınmıştır. Buradan ortaya çıkan bir başka gerçek de, 1893'den itibaren Müfettiş olarak girenlerin bazılarının hangi mektebi bitirdiğinin eldeki Banka kayıtlarından tesbit edilememesinin, onların tahsilsiz olabileceği şüphesini doğurmasına yer olmadığıdır. Nitekim, tahsil durumu bilinmeyen *Ahmet Kâzım Beyin* yüksek mektep (Mülkiye) mezunu olduğu bu kere yapılan incelemeden anlaşılmıştır.

1317 (1901) tarihinden itibaren Müfettiş Muavinlerinin Müfettişlerin refakatında yetiştirildiği tesbit edilmiştir. Ancak Muavinlerin Müfettişlerin yanında ne kadar kaldıklarına ve ne zaman Müfettişliğe yükseltildiklerine dair bilgiye raslanamamıştır. Teftiş Talimatnamesinde de buna dair bir açıklık bulunmamaktadır.

Bu duruma göre yukarıda sayısı verilen 41 Müfettişten 36 sı nın Müfettiş Muavini olarak alınarak Müfettiş refakatında yetiştirildiğine hükmetmek lazımgelir.

Bu dönemin müfettişleri arasında yukarıda adları geçenlerden başka uzun hizmet veren *Ahmet Hamdi* (*) (1873 - 1937, Müfettişliği : 1901 - 1937) ile sonradan Umum Müdür Muavini (1920-1923), Umum Müdür (1923) ve İdare Meclisi Azası (1927-1938) olan Abdulkadir Zeki Güçlü dikkati çekmektedir. Birçok müfettiş yetiştiren ve 27 yıl (1 Mayıs 1910 - 30 Haziran 1937) Müfettişlik yapan, bir aralık Bankacılık Mekebi Müdürlüğünde bulunan *Abdurrahim Şermet'i* (1875 - 1937) de bunlara ilâve etmek lâzımdır.

1908 Meşrutiyetinden sonra Ziraat Bankasının memleket ihtiyacına daha çok cevap verebilir hale getirilmesi için yapılan ıslahat dizisinden olarak 23 Mart 1332 (1916) tarihli Ziraat Bankası Kanunu kabul edilmiştir. Bundan altı ay sonra da, daha kanunun Nizamnamesi yapılmadan, 1 Eylül 1332 (1916) tarihli *Teftiş Talimatnamesi* çıkarılmıştır. Böylece 1898 alimatnamesi 18 yıl sonra yürürlükten kalkmış oluyordu.

Yeni Teftiş Talimatnamesinde; müfettişlerin vazife ve selâhiyetleri, teftiş ve tahkikatta yapılacak işler, lâyiha ve fezlekelerin tanzim şekilleri, bir İzahname ölçüsünde geniş bir tarzda, anlatıl-

(*) Ahmet Hamdi, aynı zamanda, elde fotoğrafı bulunan en eski Müfettiştir.

mlkta ve fakat Teftiş Heyeti teşkilât ve kadrosundan, Müfettiş Muavini ve Müfettişlerin tayin usullerinden söz edilmemektedir. Bununla birlikte, eski geleneğin devam ettirilerek, teftiş mesleğine musabaka imtihanı ile eleman alınmasına mümkün mertebe özen gösterildiğine ve Müfettişlerin gene doğrudan doğruya Umum Müdüre bağlı bulduklarına şüphe yoktur.

Bu Talimatnamenin yürürlükte kaldığı 1927 ye kadar geçen onbir yıl içinde 32 Müfettiş alınmıştır. En çok tayin 1926 yılında olmuştu : 24 Müfettiş, 32 Müfettişten 2 sinin tahsil durumu belli değildir, 1'i ilk mektep, 6 sı rüştiye, 17 si idadi ve muadili ve 6 si yüksek mektep mezunudur.

1917 yılına ait Ziraat Bankası Teşkilât Kanununda üç sınıf üzerinden Müfettişler ve ayrıca Müfettiş Muavinleri kadrosu kabul edilmiştir. Müfettiş Muavinleri için 1.250 - 1.750 ve I inci, II nci ve III. sınıf Müfettişler için 2.000 - 4.000 kuruşluk kadrolar ihdas edilmiştir.

1919 yılı için hazırlanıp Babiâliye verilen ve fakat kabulü gerçekleştirilmeyen Teşkilât Kanunu Lâyhasında Öngörülen seksiyonlar arasında bir de «Teftiş Şubesi» bulunmakta idi. Lâyhada bu Şubenin görevi şöyle tarif edilmiştir : «Teftiş Şubesi, taşra ve şube sandıklarının müfettişler marifetiyle teftiş ettirilip vurud edecek evrakı tetkik ve neticeyi teftişine üzerine yapılacak muamelâtı tayin ve takip eder.»

1919 da Yunan işgaline uğrıyan İzmir'de, istilâcılarca teşkil edilen Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü için hazırlanan Talimatın 17 nci maddesinde şöyle denilmiştir : «Müfettişlik vazifesini, Muhasebe İdaresinin Müdürü ifa eder. Her şubenin laakal senevi bir defa teftiş edilmesi lazımdır. Sandıklar ise her altı ayda bir teftiş edilir. Müdürü Umuminin emriyle fevkalâde teftişat da icra edilir.»

25 Nisan 1920 de Umum Müdürlük namına 1 numara ile ilk Tahriratı Umumiyesi neşredilen Ankara'daki Ziraat Bankası İdaresinin 27 Şubat 1921 tarihli İdare Meclisi toplantısında kabul edilen Umum Müdürlük kadrosu arasında «Teftiş Kalemi Mümeyyizliği» adlı yeni bir kadro bulunduğu görülmektedir. Bu, 1923 yılı için hazırlanıp İdare Meclisininin 24 Aralık 1922 tarihli toplantısında kabul edilen kadrolarda da devam ettirilmiştir. Ancak bu sefer

«Teftiş Kalemi Mümeyyizliği» «Teftiş Şubesi»ne çevrilmiştir. Lâkin bu şubeyi bir Teftiş Heyeti Müdürlüğü veya Reisliği mahiyetinde düşünmeğe imkân yoktur. Çünkü «Teftiş Şubesi»nin bir Mümeyyizin yönetiminde 5 kişilik bir memur kadrosundan ibaret olduğu kararda belirtilmiştir. Bu bakımdan adı geçen Şubenin, müfettişlerin büro işlerini çeviren bir Kalemden ibaret olduğu açıktır.

Teftiş Heyeti Reisliği anlamına gelecek ilk teşkilâtlanma 1926 yılında olmuştur. Bu tarihte bir «Müfettişi Umumilik» ihdas edilerek, 19 Nisan 1926 günü bu göreve Müfettiş *Fuat Pakter* getirilmiştir.

Ziraat Bankasını Anonim Şirket haline getiren 1923/444 sayılı kanunun 28 Temmuz 1926 tarihli Nizamnamesinde Banka Teftiş Heyeti ile ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Bununla birlikte yeni Nizamnamede gösterilen geniş işlemleri yapacak Banka teşkilâtının teftişinin de ona göre gözönünde tutulması gereği düşünüldüğünden, 1927 yılında çağın icaplarına uygun ve Bankanın ihtiyacına cevap verecek bir Türkiye Ziraat Bankası *Teftiş Heyeti Talimatnamesi* ve ayrıca Müfettiş ve Müfettiş Muavinlerine mahsus *Dahili Talimatname* hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur.

1927 Talimatnamesinde eski Teftiş Talimatnamelerinde olmayan yeniliklere raslanmaktadır. Müfettişlerin sıfatlarının belirtilmesi, Müfettiş Muavini ve Müfettişlerin tayin ve terfi şekillerinin anlatılması, Müfettiş Muavinlerinin staj süre ve usulleri ile ehliyet imtihanının belirli esaslara bağlanması ve en önemlisi Teftiş Heyetinin doğrudan doğruya Umum Müdürlüğe bağlı bir birim haline getirilmesi bunlar arasındadır.

Talimtanmenin 1 inci maddesinde «Türkiye Ziraat Bankası Heyeti Teftişiyesi, doğrudan doğruya Müdüriyeti Umumiye mevcut Müdürü Umumiyenin mümessili sıfatıyla teftişat ve tahkikat icra eder» denilmektedir.

Talimatnamenin 2 nci maddesi şöyledir : «Heyeti Teftişiyeyi Müdüriyeti Umumiyenin emrinde bulunan Müfettişi Umumi idare eder. Müfettişi Umumiyenin refakatında daimi bir Muavin ile lüzumu kadar memur bulunur. Maahaza icabı halinde manatıkı teftişiyelerine irtibatları mahfuz kalmak şartıyla lüzumu kadar Müfettiş veya berayı muavenet muvakkaten Müfettişi Umumi refakatında çalıştırılabilir.»

Madde hükümünden de anlaşılacağı üzere, Teftiş Heyetinin bugünkü çalışma ve hiyerarşi esasları. Heyet Reisi durumundaki Müfettişi Umumi ve Muavini ile Teftiş Kalemi o zaman (1927 de) belirlenmiştir.

Talimatnamenin 3 üncü maddesine göre Müfettişi Umumi, her üç ayda bir teftiş raporları üzerine ilgili servislerce alınan kararlar hakkında bilgi vermekle ve Müfettişlerin tayin, terfi ve sair işlerini hazırlayıp Umum Müdürlüğün tasvip ve tasdikine arz etmekle vazifelidir.

12 nci madde Müfettiş Muavinlerinin tayin, terfi ve stajlarını tanzim etmektedir. Madde hükmü şöyledir :

«Heyeti Teftişiyeye intisap edecek zevat bidayeten Müfettiş Muavini olarak bilmüsabaka alınır. Sinleri yirmiden aşağı otuzdan yukarı olanlar müsabakaya dahil olamazlar. Müsabakanın şeraiti salresi ve imtihan programı Müfettişi Umumilikçe tanzim ve Müdüriyeti Umumiyenin kabul ve tasvibine arz olunur. Müsabaka neticesinde isbatı liyakat eden Müfettiş Muavinleri Müdüriyeti Umumiyenin müsaadesiyle merkezi idare şubası muhtelifesinde ve Müfettişler refakatinde altı aydan bir seneye kadar staj gördükten

sonra Müfettiş tayin edilmek üzere ayrıca bir ehliyet imtihanına tabi tutulur. İşbu ehliyet imtihanında ibrazı muvaffakiyet eyleyenler münhal vuku buldukça 4 ncü sınıf Müfettişliğe kayıt ve idhal olunurlar.

«Ehliyet imtihanında muvaffak olmayanlar birinci imtihan tarihinden altı ay sonra ikinci bir imtihana tabi tutularak, bunda dahi ademi muvaffakiyeti sabit olanlar Heyeti Teftişiyeye kadrosundan ihraç edilir. Mamafih Bankanın sair hidematında istihdam olunabilirler.»

Talimatnamenin Müfettişlerin tayin, terfi, mükâfatlandırılma veya cezalandırmasına ilişkin 13 ve 14 üncü maddelerinde, Müfettişlerin iki sene bir sınıfta hizmetten sonra üst sınıfa yükseltilebilecekleri, iyi veya kötü halleri görülenlerin taktirname ile taltif edilebilecekleri veya cezalandırılacakları kayıtlıdır.

Dahili Talimatname, daha çok teftiş ve tahkik usullerini anlatan bir izahname mahiyetindedir.

Umum Müdürlükçe alınan bir karara göre, 1926 dan itibaren Müfettiş Muavinliği imtihanlarına alınacakların Mülkiye, Hukuk ve Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi mezunları olmaları lazımdır. Fakat istisnaen lise mezunu Banka memurlarından Bankacılık Mektebini bitirmişlerin veya hariçten lise mezunu olanlardan li-yatakat göstereceklerin de Müfettiş Muavini olabilecekleri öngörülmüştür. Bununla birlikte, 1930 yılından itibaren Müfettiş Muavinliği yalnız yüksek mektep mezunlarına hasredilmiştir.

Bu tarihten itibaren Müfettiş Muavinliği staj süresi iki yıla çıkarılmıştır. Ankara, İstanbul ve İzmir Kontrolörlüklerinde ve Müfettiş refakatında staj gördükten ve re'sen teftiş yaptıktan sonra tabi tutuldukları ehliyet imtihanında başarılı olan Müfettiş Muavinleri IV. sınıf Müfettişliğe getirirlerdi. Müfettişler kıdem ve yeteneklerine göre bir sınıftan ötekisine geçirilerek I. sınıf Müfettişliğe kadar yükselebilirlerdi.

Bir yıldan beri Teftiş Heyetinin başı durumundaki *Müfettişi Umumi*; 13 Nisan 1927 tarihinde *Heyeti Teftişiye Müdürü*, 2 Ekim 1928 gününden itibaren *Teftiş Müdürü* ve 9 Ağustos 1930 tarihinde *Teftiş Heyeti Müdürü* olmuştur. 17 Haziran 1931 tarihinde çıkarılan 9 sayılı tamimle Teftiş Heyeti Müdürlüğü kaldırılarak, buna ait işlerle Müfettişlerin sevk ve idaresi *Umum Muhasebe Müdürlüğüne bağlanmış* ise de, kısa bir süre sonra, 9 Ocak 1932 de 2 sayılı tamimle tekrar *Teftiş Heyeti Müdürlüğü* ihdas edilmiştir. 1 Ekim 1934 den itibaren makamın unvanı *Teftiş Heyeti Reisi* olmuştur.

Teftiş Heyeti Reisi unvanıyla ilk görev yapan Müfettiş, 1 Ocak 1932 tarihinden beri Teftiş Heyeti Müdürü unvanıyla esasen aynı işi gören, *Mithat Dülge*'dir. M. Dülge'nin bu vazifesi, Umum Müdür Muavinliğine tayin edildiği 30 Haziran 1938 tarihine kadar sürmüştür.

1927 Talimatnamesi onbeş yıl yürürlükte kaldıktan sonra yerini 1942 tarihli *Teftiş Heyeti Talimatnamesine* bırakmıştır.

Bu dönemde (1927 - 1941) Banka Teftiş Heyetine, Müfettiş Muavinliği imtihanını kazanarak 75 kişi girmiştir. Bunlardan 3 ü Orta mektep, 4 ü lise ve 68 i yüksek mektep mezunudur.

Banka 1937 yılında Anonim Şirket olmaktan çıkarak, T. C. Ziraat Bankası adıyla İktisadi Devlet Teşekkülü halini aldığı, İstanbul Emniyet Sandığından başka, 1929 da kurulmağa başlayan zirai

(tarım) kredi kooperatifleri ile 1935 yılında kanunu çıkan tarım satış kooperatifleri de Bankanın denetimine verildiği halde, Teftiş Heyetine ait 1927 Talimatnamesi ancak 1942 de yeniden ele alınmıştır.

1942 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Teftiş Heyeti Talimatnamesi, geçen zaman içinde kaydedilen gelişmeler de dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Talimatnamenin Heyetin görev ve yetkilerini tesbit eden 1 inci maddesinde şöyle denilmektedir : «T. C. Ziraat Bankası Teşkilâtı ile Bankanın murakabesine tabi teşekküllerin teftiş ve murakabesi ve icabedenler hakkında tahkikat icrası vazife ve selâhiyetini haiz olan Teftiş Heyeti; bir Reis ve bir Reis Muavini ile kadroda tayin edilecek miktarda Müfettiş ve Müfettiş namzetlerinden tereküp eder». Heyete Reis Muavini olacakların I. sınıf Müfettişlerden veya Müfettişlikten gelme Müdürler arasından seçileceği 8 inci madde belirtilmiştir. Kayıtlı olmamakla birlikte, Reisler için de aynı niteliklerin aranacağı tabiidir.

Yeni Talimatnamenin 2 - 4 üncü maddelerinde Müfettiş Muavinlerinde aranacak nitelikler ile bunların tabi tutulacağı staj ve imtihanlar izah edilmiştir. Buna göre Müfettiş Muavinliği imtihanına, Mülkiye (Siyasal Bilgiler Okulu), Hukuk Fakültesi, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebinden başka, İktisat Fakültesi ile Maarif Vekâletince musaddak yabancı memleketlerdeki muadillerinden mezun olanlar da girebilirler.

30 yaşını geçmemiş olmak şartı devam etmektedir.

Staj süresi iyi yıldan üç yıla çıkarılmıştır. Bu süre içinde Umum Müdürlük servisleriyle şubelerde ve Müfettiş refakatında staj gördükten ve re'sen teftişte bulunduktan sonra Müfettişlik yapabilecek liyakatta olanların ehliyet imtihanına çağrılacağı öngörülmüştür. Ehliyet imtihanında başarılı görülenlerin Müfettişliğe geçirileceği, başarılı olamayanların sabit vazifelere alınacağı veya Bankayla ilişkilerinin kesileceği açıklanmıştır.

Giriş ve Ehliyet imtihanlarının; Umum Müdür Muavinlerinin birisinin başkanlığında, Teftiş Heyeti Reisi, Hukuk İşleri Müdürü, Mali ve Zirai Müşavirlerden, Umum Müdürlükçe uygun görülecek Şube Müdürlülerinden kurulu bir heyetçe yapılacağı hükme bağlanmıştır.

Müfettişlerin kıdem ve ehliyetlerine göre birinci sınıf Müfettişliğe kadar yükselebilecekleri ve İdarece istenirse Umum Müdürlükte sabit vazifelere veya Şube Müdürlüklerine nakilleri imkânı verileceği Talimatnamede belirtilmiştir.

Talimatnamenin 10 uncu maddesi dokuz Teftiş Bölgesi tesbit etmiştir. Bunlar; Ankara, İstanbul, Samsun, Trabzon, Kütahya, İzmir, Antalya, Mersin ve Diyarbakır Bölgeleridir.

1942 Talimatnamesinin yürürlükte kaldığı 1942 - 1952 yılları arasında Teftiş Heyetine, hepsi de yüksek tahsilli 65 Müfettiş Muavini alınmıştır.

1953 yılında, 1942 Talimatnamesi elden geçirilerek, günün ihtiyacına göre yenilenmiştir.

T. C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti Yönetmeliği adını taşıyan 1953 Yönetmeliğinin getirdiği yenilikler aşağıda açıklanmıştır.

Başmüfettişlik unvanı ihdas edilmiştir.

Yönetmeliğin 3 üncü maddesine göre, 10 yıl müfettişlik yaptıktan sonra görevden ayrılmış bulunan Müfettişlere İdare Meclisi kararı ile *Fahri Müfettişlik* unvanı verilebileceği kabul edilmiştir. Bununla birlikte, 1958 yılında yapılan değişiklikle Fahri Müfettiş olabilmek için gereken süre 6 yıla indirilmiştir.

1962 den itibaren Orta Doğu Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi mezunlarının da Müfettişlik Muavinliği imtihanına girebilecekleri kabul edilmiştir.

Giriş ve ehliyet için ayrı iki imtihan heyeti düşünülmüştür.

Müfettiş Muavinliği giriş imtihanı; Müfettişler, Umum Müdürlükteki Müdürler ve Müşavirler arasından Umum Müdürün seçeceği beş kişi ile tabii üye olarak nitelendirilen Umum Müdür Muavinleri, Umum Kâtip ve Teftiş Heyeti Başkanından teşekkül eden bir Heyet tarafından yapılır. Umum Müdür Muavinlerinden birisi bu Heyete başkanlık eder.

Ehliyet (yeterlik) imtihanı Heyeti şunlardan meydana gelir : Tabii üye durumundaki Umum Müdür Muavinleri, Umum Kâtip ve Teftiş Heyeti Başkanından başka, Müfettiş, eski müfettiş ve Fahri Müfettişler arasından Umum Müdürlükçe seçilecek beş kişi Umum Müdür Muavinlerinden birisi Heyete başkanlık eder.

Her iki Heyete, Umum Müdürün istediği zaman bizzat girip çalışmalara katılacağı ve başkanlık edeceği tabiidir.

Sınavlar, önce yazılı yapılır. İkinci ve son safha olan sözlülere, ancak yazılılarda başarılı olanlar girer. Yazılı sınavlar, Müfettişlerden kurulu üçer kişilik heyetlerin gözetiminde yapılır.

Dokuz olan *Teftiş Bölgeleri* altıya indirilmiş olup, merkezleri şu şehirlerdir : Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Trabzon ve Diyarbakır.

Banka iştirâklerinden olan anonim şirketlerin idare meclislerinin karar ve istekleri üzerine Müfettişler, bu kuruluşlarda teftiş, inceleme ve soruşturma yapabilirler.

Müfettişlerin çalışmalarını kolaşlaştırmak ve raporların düzenlenme usul ve şekline kesinlik vermek bakımından, ayrıca, 1957 yılında *Teftiş İzahnamesi* ile *Soruşturma İzahnamesi* hazırlanmıştır. İzahnamelerde yürürlükteki mevzuat ile Banka Teftiş Heyetinin asırlık gelenekleri gözönünde tutulmuştur.

Müfettişlerin çalışmaları için yazlık ve kışık olmak üzere iki ayrı program hazırlanması ve kış mevsiminde daha çok büyük merkezlerde kalmalarına imkân verilmesi olumlu bir gelişmedir.

Mesleğe giriş, yeterlik ve yabancı dil sınavlarına usul bakımından açıklık getirmek için 1971 yılında *T. C. Ziraat Bankası Teftiş Kurulu Sınav Yönetmeliği* çıkartıldı.

1953 Yönetmeliği 1978 yılında değişikliğe uğramıştır. Buna göre Başkan Muavinliği ikiye çıkarılmış ve ikincisinin kıdam esasına göre Müfettişler tarafından seçilmesi usulü kabul edilmiştir.

Müfettiş unvanlarına, Başmüfettişten önce gelmek üzere, *Müşavir Müfettişlik* eklenmiştir.

Müfettişlerin bir üst sınıfa yükselmeleri için gerekli süre üç yıla sınırlandırılmıştır.

Turne süreleri, Müfettişlerin mensup oldukları sınıflara göre 3 - 6 ay olarak tesbit edilmiştir. Yani bazı müfettişler ancak 6, 5, 4 ve hatta 3 ay turneye çıkarak şube teftişlerinde bulunacaklar, geri kalan süreyi büyük merkezlerde, özellikle Ankara'da oturacaklardır. İşin icabından ve Bankanın çıkarlarından çok bazı Müfettişlerin dinlenmelerini gözetken böyle uygulamaya son vermek üzere Yönetmelikte gereken değişikliğin yapılması lüzumu açıktır.

Banka Teftiş Heyetinin yukarıda açıklanan tarihinin ve tekâmül safhalarının aşağıda sıralanan sekiz dönemde gösterilmesi mümkündür.

I — 1867 - 1888, Memleket ve Menafi Sandıkları dönemi,

II — 1889 - 1891, Ziraat Bankası Nizamnamesinin 22 nci maddesinin uygulandığı ve Ziraat Nezareti Müfettişlerinin görev yaptıkları dönem,

III — 20 Mayıs 1892 - 1897 arası, 1892 Teftiş Talimatnamesi dönemi,

IV — 30 Kasım 1898 - 1 Eylül 1916 arası, 1898 Teftiş Talimatnamesi dönemi,

V — 1 Eylül 1916 - 1926 arası, 1916 Teftiş Talimatnamesi dönemi,

VI — 1927 - 1941 arası, 1927 Teftiş Talimatnamesi dönemi,

VII — 1942 - 1952 arası, 1942 tarihli T. C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti Talimatnamesi dönemi,

VIII — 1953 yılından sonraki T. C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti Yönetmeliği dönemi.

Memleket ve Menafi Sandıkları sırasındaki müfettiş miktarı hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır. 1892 yılında Bankanın 7 Müfettişi vardı. Bankanın 100. Yılında (1863) Teftiş Heyeti kadrosunda 90, Cumhuriyetin 50. Yılında (1973) 97 ve Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümünde (1981) 135 Müfettiş ve Müfettiş Muavini bulunduğu tesbit edilmiştir.

Fiili kadronun sınıflar itibariyle Kasım 1963 ve Temmuz 1981 miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir :

TABLO :

Yıllar	Başkan ve Başkan Mua.	Müşavir Müfettiş	Başmüfettiş	Müfettiş	Müfettiş Muavini	Toplam
1963	2	—	2	41	45	90
1981	3	29	20	49	34	135

Temeli, Memleket Sandıklarında 1867 de ihdas edilen Müfettişliklere dayanan, 20 Mayıs 1892 yılında ilk Talimatnamesi çıkarılan bugünkü T. C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti memleketimizin en eski ve köklü kuruluşlarından birisidir. Teftiş Heyeti; genç kabiliyetler için bir mektep olmuş, geniş teşkilâtli Bankaya değerli idareciler yetiştirmiştir. Birçok Müfettiş Bankanın en üst kademesinde görev almış ve hatta Türkiyenin öteki büyük mali müesseselerinin yetişmiş eleman kaynağı olmuştur. 50 nin üstünde Ziraat Bankası Müfettişi çeşitli kuruluşlarda Genel Müdürlük ve Hükümetlerde Bakanlık mertebesine yükselmişlerdir.

Bunlar arasında T. C. Ziraat Bankası Genel Müdürleri *Abdülkadir Zeki Güçlü* (1923), *Mithat Dülge* (1950 - 1960), *Adnan Uysal* (1960 - 1963), *Âkil Kitapçı* (1963 - 1966), *Fikret Aktekin* (1966), *Sabahattin Şerifoğlu* (1966 - 1971), *Turgut Erdem* (1979 - 1980), Genel Müdür Vekili *Zekeriya Turgay* (1971 - 1972) vardır.

Umum Müdürlüğe yükselen ilk Müfettiş ise, *Serkiseğlü Serope Nores Berberyan* (1866 - 1946). Adı geçen Maliye Nezareti Muhasabat Umum Müdürlüğünde bulunmuştur. Bundan sonra birçok T. C. Ziraat Bankası Müfettişi; T. İş, T. Halk, T. Emlak Kredi, T. Garanti, T. Turizm, T. Vakıflar, T. C. Merkez, T. İller, T. Sinai Kalkınma, Osmanlı, T. Ticaret, Eskişehir, İstanbul, Yapı ve Kredi, Sinai Yatırım ve Kredi, T. Kredi, Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankaları ile Demirbank, Ege Bank, Akbank, Şekerbank Genel Müdürlüğünü yapmışlardır. Anadolu, Şark, Başak, Ankara ve Güven Sigorta Şirketlerini, T. C. Emekli Sandığını, T. Ordu Yardımlaşma Birliğini, T. Zirai Donatım Kurumunu ve bazı Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerini de bunların arasına katabiliriz.

Görev başında ve görev uğruna öldüğü veya öldürüldüğü için vazife şehidi sayabileceğimiz müfettişlerimiz de eksik değildir. Bunlardan, turne esnasında geçirdiği araba kazasında kaybettiğimiz *Murat Alpsoy* (1933 - 1966) ile Anadolu Bankası Genel Müdürü iken akıl hastası bir müşterinin kurşununa kurban giden *Alâattin Korkut* (1922 - 1978) ilk akla gelenlerdir. *Müfettiş Reşat Aksan* (1912-1979) ise, Osmanlı Bankası Genel Müdürlüğünden emekli olduktan sonra teröristler tarafından öldürülmüştür.

Müfettiş *Hasan Polatkan* (1915 - 1961) *Halûk Şaman*, *Medeni Berk*, *Halil Ayan* (1904 - 1953) ve *Fenni İslimyeli* Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinde Bakanlık yapmışlardır.

Prof. Süheyp Nizami Derbil (1891 - 1961), Nüvit Ataç, Ali Şâkir Ağaoğlu, Hasan Refik Ertuğ, ve Nurettin Hazar, Süleyman Arısoy (1936 - 1978) Üniversite ve resmî ve özel Yüksek Okullarda Öğretim Üyeliklerinde bulunmuşlardır.

Müfettişliğin, özellikle yurdun en ücra köşelerine kadar yayılmış ve çoğunun mahrumiyet bölgesi denilen şartlar içinde bulunduğu kimsenin şüphesi olmayan şubeleri çalışma alanı edinen Ziraat Bankası Müfettişliğinin, şerefli bir meslek olduğu kadar feragat ve fedakârlık isteyen bir sanat olduğu da muhakkaktır. Yalnız kabiliyetli ve çalışkan olmak Müfettişlik için yeterli değildir aynı zamanda, zor ve ağır çalışma ve yaşama şartlarına tahammül ve sabır gücü de lazımdır. Bu ise bir heves ve aşk işidir. Meslek sevilir, Türkiyenin gerçekleri olduğu gibi kabul edilir, çekilen zorluklara karşılık ilerde elde edilecek fayda ve avantajlar gözden ırak tutulmaz ve Müfettişlik yalnız bir geçim kaynağı değil aynı zamanda bir vatan hizmeti telakki edilirse zorluklara katlanmak kolaylaşır, belki de hiç zorluk hissedilmez.

Müfettişliğin kuvveti bundan ileri geliyor. Ziraat Bankası Müfettişlerinin, memleketi en iyi tanıyan birer komple meslek adamı olarak yetişmelerinin sebebi budur. Hevesten, dayanma gücünden, sabırdan yoksun olanların bu mesleğe girmeğe yanaşmamaları ve girenler varsa kısa sürede kopmaları bundan ileri gelmektedir.

Yukarıda görüşleri değişik bir ifade ile doğrulaması bakımından, bu bahse, T. C. Ziraat Bankasının 100. Kuruluş Yıldönümü münasebetiyle 1963 de yayınlanan «T. C. Ziraat Bankası Teftiş Albümü» adlı kitaba zamanın Genel Müdürü Âkil Kitapçı'nın yazdığı, hiçbir satırına katılmamağa imkân olmayan, yüksek edebi değerdeki Önsözüyle son vermek istiyoruz :

«Memleket hizmetinde şerefli geçen 100 yılı doldurmuş bulunan muhterem müessesemizin hayatiyetinde Teftiş Heyetimiz kıymetli bir mevki işgal eder.

«Titiz eleman seçimini, disiplinli mesai ve ciddi kariyer tatbikatını ananevî bir haslet halinde muhafaza edegelmiş olmak, Ziraat Bankası Teftiş Heyetini mümtaz bir heyet olarak haklı bir şöhrete sahip kılmıştır.

«Memleket bankacılığının yüksek sevki idare kademelerine verdiği elemanlarının değerli hizmetleri uzun maziye dayanan ciddi çalışmaların en parlak semeresini temsil etmektedir.

«Türk Bankacılığının son çeyrek asır zarfında kaydettiği süratli gelişmede Ziraat Bankası Teftiş Heyetinden yetmişmiş değerlerin muvaffak hizmetlerinin büyük hissesi vardır.

«Bankamızın 100 ncü yılını idrak etmesi gibi müstesna bir vesile ile Teftiş Heyetimizin hazırladığı bu hatıra albümü, teftiş hayatımızın artık hepsi tatlı olmuş hikâyetlerinin hafızalarımızda canlanmasına imkân verecektir.

«Soğuk kış gününde at sırtında geçen uzun seyahatin, küçük Anadolu kasabasının mütevazi otelinde geçen hayatın, muvaffak bir teftiş vermek için bütün samimiyetiyle didinen o feragat sahibi âlicenap ajans müdürünün, banka memurunun hikâyesini bu albüm bize tekrarlıyacak.

«Teftiş Heyetimizin hakkın rahmetine kavuşmuş eski mensuplarının hatıralarını ihtiramla anar, teftiş manzumesinin eski ve yeni mensuplarını saygı ve sevgiyle selâmlar, eski bir mensubu olmakla iftihar ettiğimiz güzide Heyetimize müstakbel hizmetlerinde de sonsuz başarılar dilerim.»

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. T.C. Ziraat Bankası, «Cumhuriyetimizin 50. yılında T.C. Ziraat Bankası 1923-1973», sf. 121-122, T.C. Ziraat Bankası Yayınları Nu. 2, Bilmen, Basımevi, İstanbul - 1979;
2. T.C. Ziraat Bankası, «Yüzyıllık Teşkilatlı Zirai Kredi» Sf. 208-213, T.C. Ziraat Bankası Yayınları, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul - 1964;
3. T.C. Ziraat Bankası, «T.C. Ziraat Bankası Teftiş Heyeti Albümü», sf. 3-30, Basıldığı yer ve yıl belirtilmemiştir;
4. Dr. Yusuf Saim Atasagun, «Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939», sf. 94-105 ve 113, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul - 1939;
5. Müfettiş Nüzhet Taçoş, «Memleket Sandıkları Olarak Kuruluşundan Buyana Ziraat Bankası Teftiş Kurulunun Tarihçesi üzerine Bir araştırma», 14/8/1981 günlü rapor (basılmamıştır).

INSPECTION BOARD OF THE AGRICULTURAL BANK

SUMMARY

The Inspection Board of the Agricultural Bank is one of the oldest Inspection Boards in Turkey.

As known the Agricultural Bank has been established in 1888 by converting the Country Funds into a bank. The starting of the inspection institution has been mentioned for the first time in the Country Fund Regulation dated 1867. Accordingly, the Inspection Board tradition at the Agricultural Bank is 115 years old.

Between 1888—1891 no other Inspection Board had been established in the Bank. During this period the inspection function of the Bank has been conducted by the Inspectors of the Agricultural Bank.

In 1892 a book of instructions on the inspection procedures by the Bank has been published and the first inspectors have been employed from among the employees of the bank who were familiar with the banking system.

However, a separate section for inspection has not been established and they were considered to be attached directly to the General Directorate.

In those first years most of the inspectors assigned have been either elementary or secondary school graduates. The first inspector who had higher education was AHMET KÂZIM, and started to work in this capacity in 1898.

The core of the present day Inspection Board has been the «General Inspection Department» founded in 1926.

As of 1926 the assignmen of inspectors has been accomplished as a result of selection examination given to higher educational institution graduates.

The Inspection Board of the Agricultural Bank has become a kind of school for young qualified personnel and many valuable administrators have been trained for the bank with an extensive organization. Many of the inspectors have served on top level positions of the Bank and thus became a source for trained personnel for other financial institutions in Turkey. More than 50 Inspectors have been raised to the positions of Director General mainly at the Agricultural Bank and at various other establishments and also became ministers in various cabinets.

BOS YERE UGRASMAYIN

yumurtayı düz bir yüzeyde
dik durduramaz...
SINIZ...

...ama SPOR TOTO'dan
her hafta bir servet
kazanabilirsiniz.

Sportoto oyna
kazan

**bol
sans
ve
mutluluklar
dileriz...**

MİLLÎ PİYANGO
"size de çıkabilir,,

KOOPERATİFÇİLİK

Founded in 1931

Kooperatifçilik is the publication of The Turkish Co-operative Association, it is published four times a year. The subscription price to the review is \$ 4 a year, air mail included, Correspondance relating to the review should be sent to «Türk Kooperatifçilik Kurumu, Mithatpaşa Caddesi 38/A, Ankara - Turkey.»

The Turkish Co-operative Association assumes no responsibility for the views expressed by authors whose articles appear in Kooperatifçilik.

Proprietor on behalf of
The Turkish Co-operative Association

Nurettin HAZAR

Editorial Board

Kâzım SEÇER

Doç. Dr. Rasih DEMİRÇİ • Aydın İMAMOĞLU • Nail TAN
İrfan Ünver NASRATTINOĞLU

Each issue of the review will contain some articles, research notes, communications, book review, announcement and news notes on Co-operatives in English or French language. But the review is mainly issued for the Turkish readers. For that reason the contents will be mainly Turkish.

Managing Board

Nurettin HAZAR	: President
Niyazi WÜKSEL	: Vice President
Kâzım SEÇER	: Treasurer
Bülent AKBAŞ	: Member
Hikmet BIÇENTÜRK	: »
Doç. Dr. Rasih DEMİRÇİ	: »
Dr. Şenol ERDOĞAN	: »
Mehmet GÖNEN	: »
Aydın İMAMOĞLU	: »
Ayhan İNAL	: »
İrfan Ünver NASRATTINOĞLU	: »
Akın ŞEHİRLİOĞLU	: »
Nail TAN	: »
Özdemir ÜNSAL	: »
Nedim YILMAZ	: »

BOARD OR AUDITORS

Sezai YÖRÜK	: President
Turan TEKELİ	: Member
Omer Nafi GÜVENLİ	: »

**Güvenli
Gelecek için
Güçlü
Devlet Bankası**

**TÜRKİYE
EMLAK KREDİ
BANKASI**

